

7910

891.99

9-42

891
1888

~~283.~~

75

БЕРЕГИТЕ КНИГУ!

ОНА СЛУЖИТ НЕ ОДНОМУ, А МНОГИМ.

Возвращайте книгу в
срок, чтобы и другие
могли воспользоваться
_____ ею. _____

2003

2093 3 v

891.99
9-42

102

9-54

Գ Լ Խ Ը Գ Ի Ի Ն ¹⁾

Գ ր է ց

N 1312

Յ. Վեդանկանց.

64
41

Թիֆլիս
[1888]

(6 ապրիլ 1888
89430)

...դ ամեն ինչը...
...ն և իր անուկ զնա...
...այս ինչ և նույնպես...
...և նույնպես...
...ն և նույնպես...

Կարգախոս Ախալքալաքացի գաւառի անկենսանեմ գիւղի
է: Նա 184 ծուխ ունի: Քրտիկները բարձրն էլ հայեր են:
Մէկգոմէկու կցուած ընդարձակ, բայց ցածր, կարելի է ասել,
գետնին հաւասար շինու թիւններն մէջ աչքի են ընկնում
միմիայն, թէ ներքուստ և թէ արտաքուստ, պարզ և ան-
շուք գիւղական եկեղեցին և սորա գաւթում եկեղեցական
ծխական ուսումնարանը—ամբողջ գիւղի մէջ միակ շինու-
թիւնը—մեծ և բայն պատուհաններով: Ամեն մի տան ա-
ռաջը, շուքը, բռնուած է գիւղացուն և սորա բազմաթիւ,
բժկան ու կլթան, կենդանիներն վառելիքի և տաւիլքի
պահանջներով—տիտրի բարդերը, կտակ և յարդի կտրածներն
ու գէղերը պատասպարում են միեւնոյն ժամանակ գիւղացու-
տունը ձմռան հակառակ սաստիկ հողմերից և չեն թողնում
որ ձիւնի տարալիները բակի և տան մէջ լցուն: Այ թէ
փողոց, այլ մի ոտնաչափ ազատ գետին անգամ չը կայ
գիւղի տներն առաջ: Փողոցի և հարթութեան համար

¹⁾ Գիւղերում տղայ և աղջիկ նշնելիս, առաջինի ծնողքը պար-
տական են երկրորդի ծնողքին անպատճառ մի յայտնի գումար վճա-
րել—գա է զնապէնը, որը սովորաբար և ամառական բարբառով
բաշէ կամ հա գ է մ ա ս է է կոչում:

504

Հացերը չափող Աւագը—Գալուցի մէկու ճար որդին: Յերուներն
սակալ ստէպ Համբիւի թուած Հասիներըն էր նալու մ, նո-
րից թիւում և անհանգստութեամբ պատեց վեր բերելով
ձկնի կանթեղը, դողողուն ձեռքովը անդադար դէպի
Հորն բերանը ցած էր իջեցնում: Կանթեղի Հետեւ Երան
գլուխը ու Հորն մէջ եղած ցորենն քանակութեանը դիտում:

—Ար լինի, դեռ մի տմառ էլ կը լինի արդեօք, մնա-
ցածը, Աւագ, վերեկից Հարցրեց Հայրը որդւոյն և Հեօ, Հեօ,
Հեօ Հագաց, թարբերի մէջ լցուած փոշու աղբեցութիւնից:

—Սոմնո, նրտեղից, Հաղիւ Հաղ վեց կնա էլ գործ
դաց, ձայնից Աւագը Հորն միջից:

—Ի՞նչ խաբար է, այ տղայ, նայիւր, մէկ լաւ հացիւր,
սաքը մէկ լաւ ներս կտելը, Հորն շատաիւ պէտք է որ դեռ
շատ Հեռու լինի:

—Ես արդէն շատաիւ վերայ եմ կանգնած, Հայր:

—Մխալ ես, որդի, սխալ, անկիւններէ ցորենները լաւ
վարածուրդ արան, որբեր, բերիւր ամեն մի քուծուպուծա-
ղը, պատերն ծակ ու ճեղի մէջ շատ ցորեն լցուած կը լինի,
մասներովք վեր բեր, շղջուած ու որդողած առանց գլու-
խը Հորն բերանից չեա քաշելու, պնդում էր Գալուցի:

—Ձգիւ, աւելը վեր ձգիւր, Հինգ կտա չափելից չետոյ
ձայնից Աւագը, Հաղիւ կտա ու կէս էլ տակուցը կը լինի:

—Հօ գժուել չեա, Աւագ, դեռ ի՞նչ ստել ուղիւն ժա-
մանակն է, չափիւր, դեռ երեսը չափիւր . . . :

—Որ չիաց ի՞նչ չափիւմ . . . :

—Ո՞նց թէ չիաց . . . այ տղայ, Հոր մանեկիս տրել-
ները թաց կամ ցեխոտ չէին, դանկապանները լաւ կապւած
ես, Հօ ցորենը շաւարումը լցուած չէ . . . տես, շորերը
մէկ թափ տուր . . . :

—Ու՛րի, Հայրիկ, գուն էլ չեա իմանում ինչեր ես ասում,
Հօ առաջին անգամը չէ Հորն մէջ Հաց չափելու, ես բեզ
ասում եմ աւելը վեր ձգիւր, փոշու մէջ խեղդուեցայ, է՛հ:

—Տակուցը գոնեա կէս տմառ էլ չի լինի, Աւագ:

—Գու էլի քո էշն ես քշում, կէս տմառ, նրտեղից,
եթէ կտա ու կէս եղաւ, դորան էլ շնորհակալ պէտք է լի-
նել:

—Գերունինն աւելը Հորն մէջ ձգեց, Համբիւի Հատերը
նորից թուեց և ձեռքի կանթեղը տեղն անցկացնելով, քա-
շուեցաւ ասք գոմը:

Օդայի վերի կողմը անթարով մխացող ծխներուցի կըշ-
տին թաղիքէ փուցի վերայ նստած Գալուն Հանեց ծոցից
քաակը, ծխպամորջը ու ծխտխտով լքցրեց, վառեց և
մտատանջութեամբ սխեց ծխել: Օդայի վարի կողմում,
փոխաթի վերայ պպղած Վարսենիկն ու Նարպիզը (Աւագի
կինն ու գուսարը) կար էին անում:

Գ.

Հորն միջից գուրս եկած, լուացուած ու մաքրուած
Աւագը ներս մտաւ:—Ընդամենը երեք տմառ գարի, երկու
սոմառ և չորս կտա ցորեն, Հաշիւ սուեց որդին Հօրը:

—Ճիշտ է, կամացուկ պատասխանեց Հայրը, և այդ
քանակութեան կէսը մինչև նոր կալոց անշուշտ կուտենք
Աւագ:

—Ու տեսաի ամբարի Հացը մթթէ վերջացել է, Հան,
Վարսենիկ, զարմանքով կնոջից Հարցրեց Աւագը:

Վարսենիկը գլուխը ցնցելով դրական պատասխան
տուեց:

—Ու տեսաի ամբարում ընդամենը մէկ ու կէս տմառ ի
չափ քարտիկայ ¹⁾ է մնացել—չատ շատ երեք ամսուայ պա-
շար—տոսայ Գալուն և նստած տեղում մի տեսակ անհան-
գստութեան շարժում արաւ:

—Եթէ աչդպէս է, Հայր, այս ասարի ուրեմն մենք
սերմնացու չենք ունենալ, ծնողքիցը սը նուազ լուգուած
Հարցրեց Աւագը: Աղջի, Վարսենիկ, դարձաւ Աւագը դէպի
կինը, անցիալ տարի գարնանը, Ռոստոմիկն տանից փոխ
առածնեքս, աշնանը սուած պրծած ենք, աչնպէս չէ, լա-
միտս չէ գալիս: Վարսենիկը նշանացի, աչս, ասաւ: Ճիշտ
պատահում էր որ իմ քոսիցը մայրս արածուրդ էր:

¹⁾ Յորենը և գարին միասին խառնած կոչում է քարտիկայ—
դաքսա գիւղացիների գործածած Հացը սովորաբար:

այդպէս է, դուն էլ չիշու՛մ ես, նարգիզ, միեկնոյն բանը աղջկանից հարցրեց Աւագը:

— Ծուել ենք, տուել, կալեցը շարիեցին սաւրան, չափոջն էլ չէ՛ որ, հայրեկէ, դու ներքին երբ, պատասխանեց նարգիզը:

— Աստուծոնց հացը վերադարձրած ենք, այդ էս էլ լաւ էմ չիշում, վրաբերեց Գալօն, բայց Թորօջեկն ու Մալեխասեկն հացերէ՛ փոխարէն տուած մուրհակներէ փողերն դեռ չենք վճարած:

— Այդ էս դիտեմ, բայց մուրհակները դեռ ժամանակ ունին ախր, հայր:

— Մինչև կալցի վերջը:

— Աստուած սղորմած է, դորա համար դու անհանդիստ մի լինե՛ր, հայր, կալցին այդ պարտքերս էլ կը վճարենք: Օրհնեալ է Աստուած, հօ դու ենքդ էլ տեսար, որ ալագիւր այս տարի կանաչ խտով եկաւ մեր գիւղը:

— Օրհնեալ է Աստուած, այն, հաղար անգամ փառք Նորա կամեցածին, բայց այս տարի մեր սերմնացու հացը չի բաւել, Աւագ: Աշնան վերջում նարգիզին հարս ենք ճամբելու, նորա գլխադնից շտան մանկթ է մնացել սնտկում, եսկ այդ գումարով բաժինք չի պատրաստուել: Բնամանք 250 մանկթ գլխադին տուին մեզ, 250 մանկթի արժողութեամբ էլ բաժինք են պահանջելու իրանց հարսին հետ, եսկ պահարդ 200 մանկթին, վաղուց, դու տակիցը մտար վրայից դուրս եկար, որդի: ²⁾

— Մնչ արե՛ որ տակիցը մտայ, վրայիցը դուրս եկայ, ոչ գինու տուե՛, ոչ էլ արագի: Դու ասում ես թէ սերմնացու քէ ունինք, ես էլ քեզանից հարցնում եմ, եթէ ես այդ 200 մանկթով այս եղները—ցուց ցալով ախտ ու մ կապուած երկու զույգ նոր եղներին,—չգնէի այս տարի վարուցանք ինչով պէտք է անէինք:

— Գլուխը բարին և քարը գլխին տալով, բայց ոչ երբէք հարսնացու աղջկան գլխադնով եղներ առնելով, ախար

²⁾ Տակից մտնել, վրայից դուրս գալ, նշանակում է փանել:

եւ քեզ հաղար անգամ ասում էի թէ ամանաթ փողին ձեռք մի տալ, թէ չետոյ աւելի նեղը կ'մնանք, բայց ինձ մ վրէժ, որդի:

— Լաւ էս հրամայում, հայր, բայց ուրիշ լինէ՛ ճար կար: Եթէ Աստուած իմ մեղքի համար առեւծի նման չորս հատ եղներս մի օրուայ մէջ ափուխուփ արաւ ¹⁾, ես հօ չէ՛ կարողանում մնացեալ երկու զույգով մեր երկիւր վարել ու մշակել:

— Ասածդ շատ ուղիղ է, որդի, բայց համեմատաբար աւելի լաւ էք մի երկու արտ պահաս վարել, մի երկու սալ խոտ պահաս տուն բերել, երեք տեղ կալցին երկու կամ լծել, քան աղջկանդ գլխադնով քեզ համար եղներ գնել: Այդի, վարսենիկ, նարգիզ, գնացէք թնտրափում ²⁾ կարերդ կարեցէք—ձերունի Գալօն դուրս ճամբեց հարսին ու թողին,—և խեղճ աղջկադ վիզը ծռու, խնամոնց աչքը խոռ ու մտքերը պղտոր թողնել այս օջախին վերայ, կին արմատներէ հեռա՛նալուց չետոյ վերջացրեց տան նահապետը իրան ընդհատած խօսքերը:

— Մի երկու արտ պահաս վարել, մի երկու սալ պահաս խոտ տուն բերել, երեք տեղ երկու կամ լծել, այդ ամենը ասելը միմեկին հեշտ է, հայրեկ, բայց եթէ ասածովդ վարուեմ, ոչ թէ պարտքերս տալ և ընտանիք պահել, այլ հաղիւ հարկերս վճարել կ'կարողանամ: Փառք Աստուծոյ, դու ինքդ էլ հօ լաւ իմանում ես, թէ վերջին տարիներում որքան շատացել են դիւղական հարկերը: Ամեն մի անգամ քաղաք գնալիս և վերադառնալիս տանուտէրը նոր նոր հարկերի թղթեր ու հրամաններ է բերում հետը: Հեռու չէ, հինց մի քանի օրից չետոյ այս տարուայ հարկերի բաժանման համար պէտք է գնանք դատարան—գզերը երեկ իմաց էր

¹⁾ Յանկարծ ստատիսցրեց: Անդանինների մէջ յաճախ պատահած տարափոխիկ հիւանդութիւնների մասին ոչ ոք հոգ տանող չ'կայ, թէ պէտ և այդ հիւանդութիւնների հետեւանքները շատ ծանր են նստում գիւղացիներին:

²⁾ Թոնրի գլուխ, ուր նստում են հանգստանալու կնանիք:

անում արդէն գիւղին—էլի տեսնենք ատն գլուխ սրբան կրնին մեր գիւղին: Միւս հողմից այս տարի սրբազանը աթուակալին (երեցիոխ) հետ մօրս հոգեբաժին երեք կուս ցորեն և մէկ ոչտար գրեց, տուն գլուխ տաս տաս շահի էլ նորան կառքի և աջահամբուցի փող բաժին բնկաւ, գործա-կատարը հօ . . . էհ, սր մէկն տեսմ: Եւ այս ու այսպիսի հաղար տեսակ ծախքերը աչքի առաջ ունենալուց չետոյ արի ու մի երկու արտ պահաս վարեր, մի երկու սալ պահաս խոտ քաղեր, երեքի փոխանակ երկու կամ լծիր:

—Տէր Աստուած ինքը օգնութեան հասնի թէ գիւղին և թէ մեզ, ինչ ատեմ, սրգի, քս ասածներն էլ շատ ու շատ իրաւացի են, թող Աստուած ինքը դատախազ լինի նոցա, որոնք բերին մեզ այս հանդերին ու ծախսերին մէջ ձգին, բաց, Աւագ, ուրիշ խօսքի հետ լինելով, տեսիլքս կը մուսանամ: Կաւ մաքուրն է, սրգեակի, որ սերմի համար անցեալ տարի հինգ սոմառ գարի և երեք սոմառ ցորեն լեցրինք հորը, այժմ ինչք այդքան պահաս դուրս եկաւ, հօ միները չէին կարող մի քանի ամսուան մէջ այդքան հաց փչացնել:

—Մեզքս ինչ ծածկեմ, հացը, ձմեռս եւ բեզանից ծածուկ երկու սոմառ հաց ծախեցի հորից, 18 մանէթի . . .

—Ինչո՞ւ, ինչ բանի համար, ինչք մինչև հիմա ինձ չէիր ասում, տագնապեցաւ ձեր Գալօն:

—Նարգզի հարսնատեսին ծախքը հոգալու համար:

—Մթթէ այդքան ծախք եղաւ:

—Ի հարկէ, հինգ օր շարունակ աներուսն կերուխում կար: Աթը մանէթի մէկնակ գինի ու արաղ գործածուեցաւ:

—Յ՛բբ, ց՛բբ, ց՛բբ, բարկութիւննից գլուխը տարաբերեց ձերունին,—բաց սարսիք, Աւագ, հարսնատեսի գինին ու արաղը խնամոնք իրանք մթթէ չէին բերած հետերը, թէ դա էլ նոր օրէնք է որ հարսնատեսի գինին ու արաղը աղջկայ տէրը պիտի տայ:

—Նոր օրէնքի բան չկայ, հացրիկ, խնամոնք իրանք բերած էին, բաց չօգտեց, ախր ես ուրախութենիցս չեմարարար այն ժամանակ երկու օր էլ աւելի պահեցի հիւրերին: Գալօն կրկին տարուբերեց գլուխը:

—Ուրեմն չասե՛ս թէ դու քս ձեռքով տանդ հիմքն ես փորել, սրգի:—Երկու օր աւելի հարբոտելու համար սերմնացու հաց ծախել. . . . Յանուն շօր և Որդուց և Հոգոյն Սըրբոյ: Կաւ չէր այն ժամանակ մէկ վեղրա արաղ պահաս խմել և հիմաց սերմնացուի համար նեղութիւն չկրել:

—Ի հարկէ լաւ էր, բաց այժմ լուսնիակն երթիկից անց է կացել: Զահլութիւն էր, մի անգամ չեմարացայ: Հիմաց դու այն տաս, հացրիկ, թէ ինչպէս և սրտեղից մի երկու սոմառ սերմնացու հաց ձարենք: Աթէ այդ բանը մեզ չօրդուեց, Աստուծով այս տարի նեղութիւններէս կ'պրծնենք, Նարգզին էլ մի կերպով ձանապարհ կ'ձգենք: Ախր այս տարի արագի բերած նշանք . . .

—Յոյս Աստուած, սրգի, չոյս Աստուած: Արդէն արագլի բերած այդ նշանն էլ սր չլինէր, այս տարի մեր բանը հօ բուրդ էր: Էլի փառք նորան, որ ամեն հողմից իրան ողորմութեան դռները չէ փակում մեր առաջին: Ես կարծում եմ մեզ ուրիշ ոչինչ հնարք չէ մնում, սրգի, եթէ ոչ կրկին փոխառութեան գիմել:

—Եկեղեցւոյն հերուան հացերը գեռեսս ծախուած չեն, գիւղի կապալառուն ամսոյս վերջին գալու է: Գու եթէ նորան գիմես, հացը, խնդիրքդ չի մերժել:

—Այո, թէև ակամայից, բաց էլի կոպալառուն պէտք է գիմած, որովհետև գիւղացիք իրանք էլ սերմնացուի համար նեղութիւն են կրելու այս տարի, երբ առատութեան այդպիսի յուր աւետեց գեղին արագիլը: Հիմաց ամեն գիւղացի, եթէ մենակ ձեռքերը դաչ, մէկի փոխանակ պիտի աշխատի հինգ սոմառ ցանել:

Հացը ու որդի երկար խօսեցան մէկմէկու հետ իրանց հին ու նոր ցաւերի և պարտքերի վերայ, տեսակ տեսակ նախագծեր կազմեցին, գորանցից ազատուելու համար և վերջ ի վերջոյ առաջիկայ տարուայ առատութեան միակ չուտով սրտապնդում իրանց համետ ընթրեքը արին և ամեն օր քաշուեցաւ ննջելու. ձեր Գալօն նոյն խօս գոմի օգալում, իսկ Աւագը տան միջի թնաղափում: Օրիորդ Նարգիզը ծնողաց հետ միասին տան մի անկիւնում գետնի վերայ էր պառկում:

Ամեն ոք խօս էր քաղում և խոս կրում դաշտերիցը:—Գարնանացին չորք անձրևներն շնորհիւ դաշտերի խոտը, անցանքս արտերի արօսն ու ուշափը այնքան առատ էր եղել այն տարի, որ գիւղացուց ուրախութեան ու աշխատութեան չափ չկար:—Իսկ երբ նոքա մտաբերում էին ցանքերի առաջիկայ առատութիւնը ևս՝ կամայ ախմայ մի ներքին չարքանք էին դիտում դէպի արագիւրը, որը այդ միջոցում գիւղի հարաւ-արևելեան կողմում ձգուած ընդարձակ ճաճաւային խոտնոցում օրն է լուսն թըն տալով աներկիւղ և առատ առատ իրան բրնն անելով, իրիզնապահներն գալիս էր և առօք փառօք ձագուսկներին մօտ հատում, է հարկէ առանց մի գաղափար ունենալու այն համահրական ակնածութեան մասին, որը զգում էր դէպի ինքը և դէպի իրան բոցնն ու ձագերը, այդ բոցնի կշտից անց ու դարձ անող ամեն մի գիւղացի:—Իհարձէն աւերակի մէջ գտնուած Ղազիկինց արտի կշտին էր և Յաւուսկինց մեծ արտը, սրտեզ բացի Ասագից, Վարսենիկից և Նարգիկից, աշխատում էին և չորս հողի վարձկան մշակներ, իսկ ծերունի Վալոն դառաւորներն օգնում էր գիւղիցը ճաշին կերակուր բերելով և քաղսած խոտերը փոցելելով:—Ղազիկինց արտում աշխատում էր, ընթերցող, և Նդիշը:—Ոչ ոք վերահասու չեղաւ, ոչ Ղազիկինց, ոչ էլ Յաւուսկինց կողմից, թէ ինչու արդեօք Նդիշն ու Նարգիկը քաղելու համար իրանց արտերի հանդիպակաց ծաղրերն են ընտրել և ինչպէս ժիր, ինչպէս անդադրում աշխատում են այդ ջահէլները, իրանց սուր գերանդիներով դո՛ւ, դո՛ւ, դո՛ւ քաղելով հասակներեցը բարձր արօսն ու ուշափը:

Է.

— Հեմի ասում ևս թէ կալցից չետոյ բեղ անպատճառ տանելու են:
 — Անպատճառ: Օ՛խ, էլ հօ այնուհետև դու ինձ շուտ շուտ չես տեսնելու:
 — Չէ՞ որ դու ինքդ էիր ասում թէ զլխագնից 200 մանէթ մտել է և՛ ձերմբ, էլ ինչով պէտք է բաժնիք պատրաստեն:

— Չէ, տեսնում միթէ որ հայրս այս տարի երկու մշակ էլ է աւելացրել: Ահր բորբ արտերը ցանկերու չետոյ դեռ երկու արտ էլ խողարինում է, վարձել էնք մենք կապալաուից: Գլխում: Ելիքս ցփայս սոցա ճարաց միմ ցրթոյ — Սո այդ լսել եմ, բայց տեսնենք այդ երկու արտիցը դուքս կը գնոյ այնքան ցորեն, որ կէսը կապալաուին տաք, կէսն էլ 200 մանէթի ծախէք:
 — Հո՛, Հո՛, Հո՛, է հարկէ կուգայ, լճի կշտի արտերն մէկ ու կէս ամսանոց ամեն մէկը:
 — Գիտեմ, բայց տեսնենք ձեր կարծածին չափ բերքը առատ կը լինի:
 — Ուրեմն դու աշխարհից բեխարար, մնորդ ես եղել և դեռ աղջիկներն էլ աչքու չմնք ես անում, հո՛ւ, հո՛ւ, հո՛ւ, հո՛ւ:
 — Աղջիկ կամաց, կը լսեն, ինչի՞նչ այդպէս բարձր ես ծեծադում: Ինչից կմացար թէ ևս աշխարհից բեխարար եմ:
 — Ի հարկէ բեխարար ես, երբ որ չգիտես թէ այս տարի արագիւրը ինչ նշանով մեր գիւղն է եկել:
 — Ի՞նչ նշանով...
 — Ինչ նշանով, կանայ խոտով, ի՞նչ նշանով:
 — Կանայ խոտով, մնց չէ, ինչի՞նչ չես ասել թէ արեւնոս պէշով:
 — Հրամանքես, դու ինձ չես կարող ներկել, եկած օրը արողիկն ևս ինքս եմ տեսել:
 — Գու նորա կուուցի նշանը սրտեզից կարող էիր տեսնել, երբ մեր տան նման ձեր բունն էլ այնքան հեռու է արողի բոցից: Ձերմբ բեղ խաբէլ են, որպէս զի գլխագնից համար առարկայ չ'անես:
 — Ատենք թէ ես առարկայ անելու չեմ, բայց, Ե՛ղիշ, ակար չես տեսնում թէ այս տարի խոտն անգամ որքան առատ է... և օրերող Նարգիկը գերանդին շուտ տուեց չանկարձ դէպի արտի միջի մի բարձրիկի թումի խոտերն, երբ պապին փոցիկ խշխշոցը իրանից ոչ այնքան հեռուն, լուսե-

1) Եկեղեցագատիկան աւերակ կարգաւ լճի արևելեան ավում:

ցաւ: Եղիշը նոյնպէս գերանդին զարծրոց իրանց արտի միւս կողմը: Յոռու քաղաքները Գալուն փոյնսեցի և առանց մի բան կռահելու ջահիլներին շարժմունքներեց, ամացաւ դնաց միւսներին քաղաք արօս ուլաֆը ժողովելու: Ըարպիկի և արազ կերպով շարունակելով իրանց քորձը, Եղիշն ու Նարգիզը կրկին իրարու համոզկապեցան արտերի երկայնակի ախօսներէ վերայ և կրկին սկսեցին իրանց խօշորհէշը փոքր ինչ չամբացնելով եռքերի աշխատանքը:

— Իսկ դու դեռ երկամբ պէտք է մնոտ առանց նշանուելու, խօսակցութեան թելը բաց արաւ Նարգիզը:

— Ես երբէք չ'պիտի նշնուիմ:

— Ինչի, հօ վարդապետ դառնալու չես:

— Այո, վարդապետ եմ դառնալու:

— Ո՞նց չէ, վարդապետ դառնալու համար է, չէ՞ որ խնամախօսներդ ամբողջ վիճակի գիւղերը տակին ու վրայ արին: Գացա՛յ մի քիչ ցաւսից սոս և մի քիչ ցաւսից քիչ մի քիչ ցաւս:

— Թող անեն, ինձ չեն:

— Գորան մտիկ, զորան մտիկ, ինչպէս էլ չքնեղ է լինում, մնց թէ քեզ լինչ: Խնամախօսներդ եթէ քեզ համար չէ, հապա մե՛մ համար է, որ աղջիկ են պտուռմ:

— Պատու՛մ են և չեն գտնում:

— Ի հարկէ չեն կարող գտնել, երբ դու աղջկայ փոխանակ չաւերժահարսն ես ուզում:

— Այո, Նարգիզ, ես ամէն աղջայ չեմ հաւանում, ես քեզ նման չաւերժահարսին եմ ուզում միմիայն:

— Ի՞նչ, ամօթ չէ՞ քեզ ինձ աչդպիսի խօսք ես ասում: Գո՛ւ հօ գիտես որ են նշնուած եմ:

— Ես գիտեմ որ նշնուած ես:

— Ուրեմն...

— Ուրեմն ես մենակ քեզ եմ սիրում և մենակ քեզ ուզում:

— Եթէ ինձ կու գենաչիկ, թող մինչև նշնու ին մի կերպ պով հօրս կամքը խմանալեր: Ով է մի դաւոր, ստամ է որ չուտա, փորը կուշա:

— Հայրը չէր համեցել քեզ ինձ ատել քեզ նոր ուզում

էին նշնել, երբ ես այդ բանը իմացած էի: — Սուտ ես ասում, երբէք մեկ մօտ ձեր տանից խնամախօս չէ եկել:

— Խնամախօս չէ եկել, որսվհետե մինչև աղը եկաւ, մատաղը վերջացաւ: — Բեդ գլխազին մերոնք նախ 100 մանէթ էին առաջարկել, յետոյ 120, յետոյ վերջապէս 150, բաց երբ Փիլոս աղան 150 մանէթ Սուլդայից չանկարծ կրկնեցուց, հայրդ ուրստութիւնից խեղարժու՛ժ եղած իսկոյն խօսք տուեց: — Մերոնք էլ սքլեցան, սուս ու փուս տեղերումը նստեցան:

— Դեռե՛ս, Եղիշ, եթէ դուք հօրս 250 մանէթ տուած լինէիք, յետոյ պատկուէնեցուց վերջը, ես իմ գարգերեց 100 մանէթի բան կ'ծախէի և դու ծածուկ հօրդ կու տայիր: — Այդպէս շատ լաւ կ'լինէր, այնպէս չէ՞, Եղիշ, կամ թէ... բաց հիմնայ... հիմնայ արդէն ուշ է: Նայիր, Եղիշ ջան, նայիր էլի քեզ համար մին աղջիկ գտնել տաս, գոնէ դուն էլ ինձ նման բեմուքայ չ'լինի: Դեռ ինն անցիկ գըլխազին պարտողը, լծկանն ու կթանը մի օրուայ միջ սատակին, արտերը ամէն տարե կարեառահար լինին, վրոպուեցաւ Նարգիզ հագին:

Ծեր Գալուն կրկին մօտեցաւ, ընթեցող, Նարգիզ բաղած խոտի հօբուլներն ու կապկաները ¹⁾ փոցխեց, բուլուլ շինեց և ի վերջոյ ձին հեծնելով դնաց գիւղ ճաշ բերելու: — Իսկ այդ միջոցում մեր սիրահարները սովորական պատոյտները արտերի միջ անելուց յետոյ՝ կրկին մեկըմեկու հանդէպ գծերի վերայ կանգնեցան և սկսան բաղել, բաղել և միևնոյն ժամանակ իրանց խօսակցութիւնը շարունակել:

Բ:

— Նարգիզ, այս անգամ Եղիշը սկսեց, հիմի անպատ-

¹⁾ Գերանդու մի հարուածով ընկած խոտի գէղը կոչվում է կապկայ, խի մի ահօսի կապկաները միտին հաւաքուած կոչվում է հօբուլ: Հօբուլներէց կաղմիւն է բուլուլ, բուլուլից — քուրձ, խուրձերէց — գէղ:

Ճառ դու Փիլոսոֆիայ ատեն հարս ես դնարու կալոցից չեմոյ:
— Ի հարկէ պէտք է դնամ, եթէ որ բաժինբու պատ-
բատեց հայրս:

— Իժուար թէ նա կարողանայ այդ անել, որովհետեւ,
ն գիտէ, մինչև քաղաքի, ծեծուել ու ամբարներում լըբ-
ցուելը ինչ պատահարների կարող են ենթարկուել գեղի
ցանքերը:

— Ինչ պատահար, ոչ մի պատահար չե՞ պատահել:
Պատահարը այն կը լինի, որ կալոցից չեմոյ Սուլթանի Փի-
լոսոֆիայ կուգան ինձ հարս կը տանեն, իսկ դուն էլ քո տղա-
մարդ տեղովդ մեր կտուրի երթիկից կամ դրան ծակ ու ճեղքից
կուգաս և ինձ ու հարսներդ օրհնելն մտիկ կանես:

— Այդ մենակ Աստուած գիտէ. օրը դաջ բարին հետը,
դու մենակ ինձ այն տան, Նարդիկ ջան, հետը չըկնոյ որ
դու Փիլոսոֆիայ Վարդեվանի ճանկը չընկնես:

— Ես էլ չեմ ուզում, բայց ձեռքից ինչ կուգայ:
Տղամարդը դուն ես, հնարքը ինձանից ես հարցնում:

— Ես քո միտքը հասկանում եմ: Քո մտքից անցած
հնարքը ինչու լաւ եմ իմանում, բայց գիտես, հոգիս, մենք
երկուքս էլ մի գիւղից ենք, միևնույն ժամանակը դուքից
հարեաններ ենք, քեզ փակցնելը շատ հեշտ է, բայց
թագցնելը դժուար: Գիւղի մէջ մեծ արիւնհեղուցիքներ կը
պատահէ: Ձերոնք, մանուսանդ պատու...

— Եթէ այդպէս է, ուրեմն, թող, թող ինչ որ Աստուած
իմ ճակատին գրել է՝ կատարուի: Մենակ, Եղիշ ջան, քեզ
վերայ մէկ պարտք եմ դնում որ երբ ես հարս գնացած կը
լինիմ, Խաչա-Սարի ու խոտի ամէն մի օրը անպատճառ Սուլ-
դա դառ...

— Եթէ դու Սուլդա հարս գնացած կը լինես, եմ էլ
մարմինս, ն գիտէ, սրտեղ կը լինի:...

— Իհնչ, այդպիսի խնթ ըմպել մի անիւ: Քեզ պա-
տուկբում եմ, որ միւս անգամ գիւղի լճի մօտով չ'անցկե-
նաս, լսում ես:

— Թող չը լինի Կարդախի լեճը, թող լինի Չլարի լեճը,
այ լեռան այն կողմումն է, փառք Աստուծոյ, գեղից շատ

հետո հօ չէ, մտով կէտ ժամում մարդ կարող է հասնել:
— Նա էլ իրանն է պնդում: Գիտես, Եղիշ, այնպէս
բաներ ես ասում, որ հիմն իմ լացը դարկն է:

— Քեզ նշանած գեղերը, հետեւեալ գեղերը, իմ լացն
էլ եկաւ, շատ էլ լաց եղայ, բայց դարձեալ Փիլոսոֆիայ Վար-
դեվանը քեզ իրան նշանած արաւ:

— Լաւ, բայց հիմայ էլ ես ինչ անեմ, երբ դու ինքդ
ասում ես թէ մի հնարք, ուրիշ էլ ճանապարհ չը կայ:
Եթէ կարող ես մի կերպով, մի մարդու ձեռքով, գեղի տէր-
տէրին ուղարկել ինձ մօտ, թող դաջ ինձ խոստովանեցնէ:
Ես նորան բացարձակ կ'ատեմ որ Վարդեվանին չեմ ուզում,
այլ ես քեզ եմ ուզում: Թող տէրտէրը քանդէ իմ նշանա-
դրութիւնը:

— Տէրտէրը... գիւղի տէրտէրով որ մենակ մնայ բանը
հեշտ է, բայց Փիլոսոֆիայ նախ քան գեղի տէրտէրից մի բան
հարցնելը, քո նշանի հրամանը ուղղակի գործակատարից բե-
րին, 10 մանէթ էլ նորան արձահամբոց տուին, պատկը էլ
գործակատարը ինքը պէտք է դաջ կատարէ: Գու դեռ չ'գի-
տես, Նարդիկ, թէ փողը ինչից չե անիւ աշխարհիս երեսին:
Փօքը ինչ առաջ ակնարկում էր, որ ես քեզ փակցնեմ,
բայց եթէ չեմոյ գործակատարը հրաման չ'տուեց մեզ
պատուելու, այնուհետեւ, այնուհետեւ հօ ես քեզ կըրե մի
սերեկան պահելու չեմ ինձ մօտ:

— Վնչ, վնչ, վնչ, մեղայ Տեառն, չեմոյ ես մնց կա-
րողանամ տանից դուրս դալ և մարդկանց երեսին մտիկ
տալ: Արժանի չ'լինեմ ես այդ օրուան: Ուրեմն ամէնից
լաւը, Եղիշ ջան, էլի դու իմ ասածն անես, Խաչա-Սարի
ու խոտերին գաս Սուլդա, ուզում ես ուրիշ ժամանակ էլ,
կերակէ օրերը երբեմն, երբեմն...

— Եթէ դու ինքդ, Նարդիկ, առանց տէրտէրի և առանց
ոչ ոքի միջամտութեան, այժմեանից վեր կենաս և մօրդ կամ
հօրդ ասես թէ Վարդեվանին չեմ ուզում, չարմար չի՞ գալ
արդեօք: Ուզում ես իմ անունս էլ մի տար ընտա, այլ մի-
միայն ասն, թէ դու Վարդեվանին չես ուզում:

— Եթէ ուզում ես, բայց նոքա ինձ չեմոյ ողջ ողջ

102

կոպանեն, մանաւանդ պատր: Քն, մեղմ, ես մից վեր կե-
նամ այդ բանը ծնողիս ատեմ, կղիշ:

— Վնաս չունի, փորձիր մի կերպ:

— Ուզում ես քս խօթրու համար փորձեմ: Քու հօ
գիտես, կղիշ ջան, քեզ համար կեանքս էլ չեմ խնայում, միայն
թէ...:

— Մի վախենալ, Ֆրանգոյ, բանով աշխատիր մօրդ մե
կերպ հասկացնես և չետոյ ենչ որ լսեցիր ինձ իմաց արն:

— Լաւ... միայն, տես, էլի քեզ պատու իրում եմ, կղիշ,
լճի մօտով չանցիկնաս:

— Բարե, շատ բարե, այդ մասին դու բոլորովին միա-
միա կաց:

Արեք շատ նեղացնում էր արաւօրներին և նոքա ան-
համբեր սպասում էին գիւղեց գալիք ճաշին, որ թէ նստեն
փոքր ինչ հանգստանան և թէ քաղցած փորերը կտացնեն:

Թ.

Օղոտտան եկել հասել էր, բայց դեռ անձրև չկար:
Յանքերը թէև առաւ էին, բայց լաւ ատուքացած ու բոյ-
քաշած չէին: Կարգախի ամբողջ հովիտը ծածկող հացարոյ-
սերը գլուխները արևի տապող ճառագայթների առաջ չո-
բացել, ճկուեւ ու խոնարհուել էին: Իւրաքանչիւր գիւղացի
անհատ՝ գիտում և վկայում է, որ այդ տարին չարը սա-
կու կ'լինի, սրովհետև երաշտութեան պատճառով ցանք-
սերը կարճ մնացին: Եթէ մինչև Վարդավառ դոնէ մի եր-
կու անգամ—անձրև չ'գայ, հացհատիկները բանն էլ
պղծած կը լինի և փոխանակ առատութեան և էփանու-
թեան, սակաւութիւնը և սղութիւնը առաջ կուգայ, սղու-
թիւն չարի, սղութիւն նաև հացի: Շատերը, մանաւանդ
ջահիկները մէջ, յոյսը և հաւատը, որը ունէին նոքա դէպի
արողիւր և սորա բերած բարեգուշակ նշանը գարնան
սկզբում, սկսած էր տատանուիլ, կասկածի ենթարկուիլ,
թէպէտ և փորձառու ծերերը աշխատում էին հերքել ջա-
հիկները կասկածը, վերականգնել դէպի արագը բերած

նշանը եղած ընդհանուր հաւատը: Երաշտութեան միակ
պատճառը, հինաւուրց մարդիկը մեկնում էին իրանց մեղ-
քերի շատանալով և գիւղական կենցաղավարութեան շրթ-
թխանալով: Եւ չիրաւի, շատ անգամ նկատում էին նոքա,
Կարգախը այժմ առաջուան գիւղը չէ, գիւղի կէսից աւելին
օղեաներից չէ դուրս գալիս ոչ մեկնակ ձմեռը, այլև տա-
րուայ միւս եղանակներում բոլոր տօն և կիւրակի օրերին,
չուայլութիւնը օրրոտօրէ ընդարձակում է, շատերն աներից
ծամը վերջացել է, պատերին գիւղացիք այլ ևս մատնուով ու
գմիով չեն բաւականանում, ձիթապտուղը սովորական կե-
րակուր է դարձել այժմ, կտուտաթի ձիթին փոխանակել է
ձիթապտղի իւղն ու շերվախտը, ժամ ու պատարային և
խուճիկ ու մոմին—քէֆն ու գաւուլ զուռնայի երգերն ու
խաղերը: Մեծերն պատիւն ու յարգանքը ջահիկները կողմից
ոտնակիս է լինում, հարսները միջից չխօսքանութիւնը,
տան մեծերի և առհասարակ տղամարդիկների հետ, կամաց
կամաց վերջանում է: Քիւղացի կինը, աւելի բան քաղաքա-
ցի կինը, պճնվում է ու զարդարվում: Այդ է ահա պատ-
ճառը որ տղայ պղծիկների գինը 20-ից մինչև 50, մինչև
100-ի, 150-ի, 200-ի, 250-ի և աւելի բարձրացաւ:

Թ.

Աստուծոյ բարկութիւնը իջեցնելու և երաշտութեան
առաջն առնելու համար, Կարգախցիք որոշեցին մատաղ
անել: Առանց սրեւէ դժուարութեան մի շարժումը 300 մա-
նէթ փող ժողովուրդեաց գիւղում, մեծ մասամբ պարտքով,
և շարաթ երեկոյին, ժամը դուրս գալուց չետոյ, ութը եղ
մի գլուխ եկեղեցւոյ դուրսում մօրթուեցան: Բայց որովհե-
տև դորանով էլ կապած երկինքը չբաց ելաւ, ուստի գիւղա-
ցիք վճռեցին հսկում անել:

Ամենայն օր, վերջալուսից չետոյ, եկեղեցւոյ տխուր
զանգակահարութիւնը Կարգախցիկներին հրաւիրում էր գե-
շերային հանդիսաւոր հսկումին: Ամէն մի գիւղացի, այդ և
կին, մեծ և փոքր, մոմերն ու խնկամանները ձեռքերն

ըրբ Զգում զէպի փողոցը 1):—Քաւորդ ժամեց չեանց կարիւրաւոր կտրեցաւ՝ Բեդաշէն, Վերանա—Կարդախ և Կարաւ աւերակներն ևս և Գեօրջաղ լեռան ստորտակ բոլոր ցանք սերը ջրահատոր անելով:—Գեղացիք բոլորը ջուրը լցուածի նման եղան. յուսահատութիւնը ամէնքին վերայ տրեց միանգամայն:—Առանց ուշք դարձնելու ամպերի գոռգոռոցներին և միկնոյն ժամանակ տեղացող անձրեկ տարափներին, աների կտուրների վերայ կանգնած խեղճերը իրանց գետին իսուած արտերին էին մտիկ տալիս ապշուածամբ:

Երեսին խիող անձրեկային կաթիլներն ուժգին հարուածներէջ Յառուկենց Աւագը սթափեցաւ, ոտքի կանգնեցաւ և զարմացմամբ ու անսպասմելի բերկրութեամբ տեսաւ որ Խողաբները, Քիտօվասը և առհասարակ զեղև արեւմտան կողմը՝ կարկտից աղատ էր մնացել, ընդհակառակը անձրեկ կաթիլները այդ կողմի չորացած ու գեղնօտած ցանքներին մի տեսակ թարմութիւն ու փայլունութիւն էին տուել:—Աւագը գլուխը բաց արաւ, Աստուծուն փառք սուեց և իրան քայլերը զէպի գեղն ուղղեց: Խեղճ, նա գիտէր, զգում էր, որ Բեդաշէնում ունեցած արտերին չէ խնայել անգութ կարկուտը: Եւ ուրեմն, մտածում էր նա, ոչ պարտքերս, ոչ հարկերս կարող եմ վճարել, ոչ էլ աղջկաս հարս ճանբել: Երանի չունենայի, ես այդ աղջիկը, գնար, կորէր ինքնէլ իրան զլխագինն էլ:

Երբ յամբաստան յարգեցի յայտ Ժ. Գ.

Վիզը ծուռ, կերպարանքը դալուկ, անձրեկ տակ թըրջուած ու խխմուած՝ Աւագը իրանց տուն մտաւ այն ըսպէին, երբ նորա ձերուսի հայրը, Գալօն, բաց սրահի անկիւնում պայղած զէպի դուռն էր մտիկ տալիս: Վիշտն ու թխախտը խփախն մատնում էին ձերուսուցն:

—Խաղաբների կողմնումն էիր, Աւագ, հարցրեց Գալօն:

1) Կայծակի և կարկտի ժամանակ գիւղերում ստիբրութիւն է դանգակներ խփել և երկաթներ դուրս ձգել: Այդ ստիբրութիւնը շատ էին է և անշուշտ ունի իրան աւանգական—գիտնական հիմունքը:

—Այն, հայր:

—Այն կողմը կարկուտը չ'խփեց, այնպէս չէ, սրդի:

—Չէ, փառք Աստուծոյ: Բայց Բեդաշէնի արտերը ձեռքից ելան, հայր:

—Փառք կամեցողին, աչքերը զէպի երկինք ուղղեց Գալօն: Մենակ մենք չենք, սրդի, բոլոր գիւղը այս տարի բաթախ եղաւ:—Արաւ, Կարդախը, ստբով գլխով կորան, սրդի, խորհրդասր կերպարանք տուեց ձերուսին իրան ճայնին:

—Ամենաբարե Աստուած, եթէ, (վնչ ինձ, վնչ մեծ խօսքիս,) եթէ վերջ ի վերջոյ մեզ անձրի էիր տալու, էլ ինչ հարկաւոր էր կարկուտը, եթէ սահմանել էիր մեզ այս տարին լալու, էլ ինչք՝ ուրախացիր, իսկ եթէ ուրախացնելու էիր, էլ ինչք՝ լացրիր, երեսս անուանդ հող ու մօխիւր լինի, երկնային թագաւոր, Աստուած ջան: Մեր գիւղը միթէ քիչ ցմե ունէր, որ նոր մէկանց այս ամառնելի հարուածն էլ տուի, գիւղացիք այս տարի ինչ՞ով պէտք է ապրեն, ինչ՞ով իրանց բույսովք պահին, կերակրեն, ինչ՞ով իրանց վերայ դրուած ծանր ծանր հարկերը վճարեն: Մեր, ձերերես, անորէնութեան մեղքի և ջահիլների շխտութեան պատճառով ինչք՝ հազարաւոր անմեղ մահուկների բերանի հացն ևս խփաան 1) կարեցիք, ամենաբարե Աստուած ջան:

—Ձերը հէնց այդ է, դուք միշտ ձեր էջն էք բշում, հօր խօսքը ընդհատեց Աւագը, գիւղացու ամէն մի տեսակ չեմարութիւնից, անհոգատարութիւնից տուածացած վնասը միշտ և հանապաղ ձեր մեղքին և Աստուծուն վերադրելով, անգիտեմք ծանրութեան կ'նստիք, և միշտ, տարին տասներկու ամիս, ոչ դուք ձեր մեղքերին վերջ կուտաք, ոչ էլ Աստուած իրան պատիժ ու հարուածներին:

Ձերուսի Գալօն այլ ընդ այլոյ եղաւ սրդուցն բերնից ելած անսպասելի, անտեղի և ձերուսու կարծիքով, մեղասուքի բաւերի վերայ: Ապուշ ապուշ հայրը որդուցն երեսին էր նայում, նորա բերանը գոցելու անկարող զգալով ինքնիրան: Աւագը շարունակեց:

1) Յանկարծ:

— Եթէ մեր գիւղացիք խելք, սէր ու մեղաքանութիւն ունենան, առանց անձրեւի էլ կարող են իրանց արտերը ջրել և հասած ցանքերը ամբողջ ամիսներով չեն թողնիլ դաշտի երեսին: Գրեթէ ամէն գիւղացի փորձով գիտէ, որ Վարդավառից մի քանի օր առաջ կամ յետոյ, այս կողմերը, երկու երեք տարին մի անգամ, մեծ կարկուտ կուգայ, զիտէ, բայց դարձեալ օր առաջ իրան ցանքը քողելու մասին չի մտածիլ:

— Ի՞նչ խենթ խենթ խոտում ես, սոյ տղայ, ահագին տղամարդ էս, կին ու զուգակ սենիտ, աղջիկ ետիշնել և դեռ չըզխտես թէ Վարդավառից առաջ քաղուած հացից բռնականաչափ դարման չի դուրս գալ: Վարդավառին եկած անձրեւներն են, որոնք ցանքերին քոչ ու հասակ են տալիս: Ծծկեր երեսուցիչ շափ էլ հասկացողութիւն չունիս, Աւագ, և դեռ ախմախ ախմախ խելքիդ դոռ ետ տալիս:

— Ինչ արած որ Վարդավառից առաջ քաղուած ցանքուկն սահաւ չարդ է դուրս գալիս, բայց ցորենն ու գարին ըստ մեծի մասին հասած, ատաբայց Հօ կը լինի: Վենդա, նիններս շատ դարման ձեռք բերելու համար, մեր բերնի կերակրից էլ զրկում ենք: Խելօք մարդք վնասի կէս ճանապարհից կը փակչի և ոչ թէ աւելի առաջ գնալով սաքով գլխով կը կորչի: Եթէ կենդանիների չարքը քիչ կըլաւ, պահասեց, կարելի է հաց ծախել և պահասը լրացնել: Բայց երբ հաց չեղաւ, այն ժամանակ թէ գիւղացին և թէ իրան կենդանին մեղակս չեն կրտորուի քաղցածութիւնից:

— Լեղուիդ են տալիս Աւագ և եթէ գիւղացին մի անգամ փորձ ու անհասկացող մարդ լինի քեզ էլ մնում իջացնես, բայց ողորմելի տղայ, դու գեղ չը գիտես, որ վարդավառ անձրեւներից յետոյ քաղուած հացի թէ համը, թէ ծանրութիւնը և թէ գլխացկանութիւնը բոլորովին այլ է:

— Շատին ձգտողը, քեցի էլ կը զրկուի:

— Քչով բուսականօցրի էլ պարտքերից չի աղատուի, և էլ աղջկան գլխագինը կուտի:

— Աւելի լաւ է, թէ կուղ աղջկայ գլխագինով դու թան սարքել, քան թէ իրան երկիրը անմշակ թողնել և յետոյ մուրացկանութեամբ պարսպել:

— Բայց նախ քան մուրացկանութեան դիմելը ներմշտցու հացը ծախել և գինու ու արագի տալ ու հարբուակ:

— Հայր ու սրբայ մէջը խօսակցութիւնը հետզհետէ վեճարանական կերպարանք կը ստանում, ընթերցող: Աւագը Խողաքիտից վերագրանալիս այդ օրը փոխուած էր, ինչպէս արտաքին կերպարանքով, նոյնպէս կարծես ու սրտով:

Մտղձը սրտումը հաւուքուած հիւանդոս մարդու նման Աւագը այդ րոպէում աւելի էր պտուռ մէկի հետ վեճելու, կռուելու, բայց թէ ի՞նչ էր այդ մէկը, Աւագը ինքն էլ չըզխտէր և չէր կարող ինքն իրան հաշիւ ու համար տալ: Տուն մտնելիս Գալուշի որդին առաջին անգամ ձերբունի հօրը հանդիպեցաւ և, ինչպէս տեսանք առանց մի որեւից առիթի հօր կողմից, սկսեց իրան մտղձը նորա վերայ բեռնիլ:

— Ինչ արած որ Վարդավառից առաջ քաղուած ցանքուկն սահաւ չարդ է դուրս գալիս, բայց ցորենն ու գարին ըստ մեծի մասին հասած, ատաբայց Հօ կը լինի: Վենդա, նիններս շատ դարման ձեռք բերելու համար, մեր բերնի կերակրից էլ զրկում ենք: Խելօք մարդք վնասի կէս ճանապարհից կը փակչի և ոչ թէ աւելի առաջ գնալով սաքով գլխով կը կորչի: Եթէ կենդանիների չարքը քիչ կըլաւ, պահասեց, կարելի է հաց ծախել և պահասը լրացնել: Բայց երբ հաց չեղաւ, այն ժամանակ թէ գիւղացին և թէ իրան կենդանին մեղակս չեն կրտորուի քաղցածութիւնից:

— Լեղուիդ են տալիս Աւագ և եթէ գիւղացին մի անգամ փորձ ու անհասկացող մարդ լինի քեզ էլ մնում իջացնես, բայց ողորմելի տղայ, դու գեղ չը գիտես, որ վարդավառ անձրեւներից յետոյ քաղուած հացի թէ համը, թէ ծանրութիւնը և թէ գլխացկանութիւնը բոլորովին այլ է:

— Շատին ձգտողը, քեցի էլ կը զրկուի: Քչով բուսականօցրի էլ պարտքերից չի աղատուի, և էլ աղջկան գլխագինը կուտի: Աւելի լաւ է, թէ կուղ աղջկայ գլխագինով դու թան սարքել, քան թէ իրան երկիրը անմշակ թողնել և յետոյ մուրացկանութեամբ պարսպել:

— Տեր Երուս Բրնտոս, տէր ողորմած Ատուած, Աւագ, այնքան քիչ էր և պատահել է իմ սիրտուելած ժամանակ սատունի նման ինչ ժիժկպատառ ես կանգնել գիմաց, սոյ տղայ, երեսը խաչակնքում էր Գալուշ, գործ չունիս, գնա վրար գլուխը մէկ ջրացբու և ապա, մեղմոյ Տեանն, մեղմոյ

Տեառն, առանց անձրեկի գիւղի արտերը ջրելու եղանակին վրայ կը մտածես: Գնա լէջօ ¹⁾ գնա չամշխաթուն ²⁾, գնա գնան, խելացի կատար, ³⁾ քամահարսմ էր ձերունին:

— Իսկ էլ մեղք կը լինի, այ, եթէ լճից մի առու բացուի դէպի Խողաբնում, կամ Արջանի աղբերները դէպի այդ աւերակը կապուի ու այդպէսով արտերը ջրուին:

— Ծօ հէջ, շաշտուն, ծօ հէջ Գաւթ-խմատուն, դու քո մի քանի արձր սշակելու, վարելու, ցանելու, քաղելու շատ միջոց ու ժամանակ ունիս միթէ, որ այդ անկրագործելու բաների վրայ ես մտածում: Քանի տարի, ողջ դարունն ու ամառը, դու քո գործը թողած, այդ գործերով պիտի պարպակս որ գլուխ բերես, դիտես հասկանում ես, լու հաշուել ու մտածել ես, բանդու:

— Ինչի մենակ ես, ողջ գիւղը որ հաւաքուի՝ մի, շատ շատ մէկ ու կէս, ամսուայ գործ է այդ բոլորը:

— Ո՞րք գիւղը . . . ով իրան գործը թողած կուգայ քեզ համար ջրանցք ու առու կը փորի Խողաբնում:

— Ինչի մենակ ինձ համար, այլ ողջ գիւղի համար: Փառք Աստուծոյ ես Խողաբնում արտ էլ չունիմ: Գու ինքզ էլ գիտես որ այդ աւերակում այս տարի ցանած արտերս, մեր սեփական հողը չէ, կապալառուից վարձողն էլ դու ինքզ էիր:

— Որ վարձեցի, քո խելքով վատ բան արի, գոհ չես միթէ ինձանից:

— Ո՞վ ինչ է ասում. շատ գոհ եմ ու շնորհակալ էլ թէ քեզանից և թէ կապալառուից, բայց ես այն էի ուղում հասկացնել, որ մենք Խողաբնում հող չունենք . . .

— Բարի, շատ բարի, աւելի լաւ որ դու ինքզ ես ասում, թէ ինքզ Խողաբնում հող չունիս, և եթէ այդպէս է, էլ ուրիշ հողի համար ինչի գլուխ ես տրաքացնում, սիրտ մաշում, հէջ Նօրսիանոս:

— Արե՛ջ մեշտ ասելով Կարգախցիք, ամէն մարդ իրան առուն է քանդում:

¹⁾ Տուտուց. ²⁾ Նուրի. ³⁾ Եզրայր—հեղինակն մտքով ասած:

— Այդ ամէնը ուղիղ ես ասում, «ինչիք բէնիք, նիւսիւ-րէթլիք» ¹⁾ և հարկե, բայց որ մեր գիւղը մէկգմէկու բանել չը դիտէ՞ որ ամէն մարդ իրան հաւին ու ճանի վրայ է մտածում միմիայն, որ մեր աղքը ի բնի անտի անհաշտ ու անմիաբան է, և դորա համար էլ կորցրել է իրան թաղն ու թաղաւորութիւնը, դորան ի՞նչ ես ասում, այ՛ սրբի: Եւ որովհետեւ այդ այդպէս է, որովհետեւ ՚ի սկզբանէ անտի մեր աղքին վրայ մարգարէներն ու սրբերն անէծքն ու նորովքը կայ, ուստի խելօք, բարի ու առաքինի դիւղացին Աստուծոն փառք կուտայ, իրան մեծերից ու սրապիւրից տեսած ճանապարհովը կը գնաց և լաւ վատ, մի օր կուշտ, մի օր քաղցած, վայնաչար կապրի այս անցաւոր մեղմալը աշխարհիս միջին, քան թէ, վայ ինձ, վայ ինձ, Աստուծոյ առաքե սլներին, սրբերին ու մարգարէներին հակառակ բաներ խօսելով, նոր մէկիանց անէծքաբուն կը դառնայ ինքը և իրան հայրական օջախը:

— Հետզ խօսելիս դուն էլ այնքան դաւադուռա ²⁾ կը խեցնում, այնքան գործը ծանրացնում ես, որ մարդ ուզում է գնալ լիճը ընկնել և մէկ դու իս պրծնել աշխարհի ձեռքից, Գալօցի քարողին կարծես կէս համադուած, կէս աստանուած, մեղմացաւ Աւագը:

— Իտան մտիկ, այդ լիմար, անխելքին մտիկ, դորա հոգեկորոցս խօսքերին մտիկ—աչքերը դէպի Աւագը շորթեց Գարն—ունի չունի աշխարհիս երեսին մի հողի ունի, այն էլ ուզում է տանել դժոխքի սատանաներին բաժին հանել Գնա կորիւր աչքիցս, եթէ ոչ հիմի և եթ քեզ տեղուտեղդ շան սապակ կանեմ, թշուառական, լիւր անամօթ:

Աւագը սքլեցաւ: Գալօն մտածում էր: Փոխանակ այն բանի վրայ խորհելու թէ մնց անենք որ ուրիշին ամանաթը երեսի ջրով իրան տանք, փոխանակ մտածելու այն բանի համար որ եթէ մենք չ'կարողանանք այս տարի Նարդգին

¹⁾ Քոնն և իմը նիւսիւրէթութիւն է: ²⁾ Աղքատուղք, աղաքանօրէն, մ'թին, տաղնասկեցող, վատեցնող մտքեր ուղում է ասել:

տղայ, Աւագ, այսօր կամ դու քո խելքը ցնդել ես և կամ Հոգիդ ու մարմինդ սառանին դաւթարը դրել տուած, ինքդ էլ չես իմանում ոչ մտածածդ, ոչ էլ խօսածդ: Ա, բալամ, Հիմի դու մնացել ողջ գիւղին ընդդէմ դնացող, նորան խելք սոփորացնող: Կարծում ես դու մենակ աւելի ես Հասկանում քան բոլոր գիւղացիք միասին: Լաւ չէ, որդի, մեծ խօսելը լաւ չէ, ոչ էլ սերիշին, դրացան, ծաղրելը խելօքութիւն է: Քեզ նման շատերը ելիւ էն և դնացել, բայց Կարդախը լաւ վատ, կայ ու մնայ և եթէ իրան մեղքերի Համար ժամանակ աւ ժամանակ Սատուածանից պատու Հասնէր կ'կրէ, բայց դիմացել է և կրկին կ'գիմանայ: Գիւղացին, որդի, իրան դոմշի պէս դիմացիւն ու տօխուն է: Ինչք մեծ խօսանքը խրամատել արագիւ բոյնը խախտել ես ուղում դու, երբ այդ խօսանոցի խնդրա—խտափն է, որ մենք բարձրտ կրկնենք, կեմ, բաթաթ ու փսեաթ կ'դորձենք և այդպէսով աներու պահատութիւնները կ'Հոգանք:

—Այդ ամէն չնչին գործիքները սրել բողոքելը էլ կշիտուի, մինչև անգամ փողով և աժանաղին կառնուի, մինչև գիւռ եթէ խօսանոցի խնդրացտ տեղը ջրերից մաքրուի ամէն տարի առ նուազն 100 սայլ մաքուր և պատուական խոտ կ'Հնձուի:

—Հնչ Հնչ, շատ բու բու բողոքում ես, Աւագ, փողով կեմ, բաթաթ ու փսեաթ գնել: Հէնց այդ մէկն էր պահատ որ քաղքցու նման ամէն բան բաղարից փողով տուն բերէ գիւղացին էլ: Անտէր մնայ, խեղճի գրպանում փողն էլ Հօբօ է, ջմնչամ: Բոլոր տարին արիւնքը տինք մտած կաշտատենք և Հաղիւ Հաղ ամէն տարի մեզ վրայ գրուած Հոգեոր և մարմնաւոր տուրքերը վճարել կ'հարգանանք, միւս կողմից, մինչև գերեզման մանելուս, գիւղալի պարտքերի տակ կը անքանք և կ'մխանք, մինչև անգամ պարտքով կ'մեռնինք, շատ անգամ էլ պարտքով կ'թաղուինք, սա Հիմի ելիւ է կեմը, բաթաթն ու փսեաթն ևս փողով գնել կառաջարկէ: Շատ ուղիղ է ասած թէ «խաղը խշախիկն մնաց, պարը թօփալին»: Դու մի լաւ մտմտն թէ մի անգամ աղջկադ Հարմտեսին երկու օր աւելի փողով կերուխում արիւր և ահա

առանց սերմնաւոր մնացել: Այդ մէկ բանն էլ աստուածակոյս կողմանէ է, որ գիւղացուն ձեռքը փող չի անցնիլ, եթէ ոչ այդ փողը կամ օղետուն կ'մանի, կամ գետնի մէջ կ'թաղուի: Չէ, որդիս, Աւագ, չէ, այդքան դու քո կարճ խելքին մի դու տալ, գիւռ իննչէլ պէտք է, որ դու տասր տարեկան դառնաս: Գու տակաւին մանթ ես, դու գեռ Հողագործ չես: Մի մարդ, մի գիւղացի որ իրան սերմնացուն տանի գլինիլ և արագի կուտայ, ես էլ նորան Հեա թնչ խօսիմ և ինչք խօսիմ, սրախօսեց ձեր Գալան և նստած տեղիցը ելաւ ներս քաշուեցաւ: Աւագը, վշտահար և խղճահար կերպարանք սաացած, Հօրը Հէտեկեց: Գոմի օդան քաշուելով Հայր ու որդի սրշեցին խնամի Փիլիամենց պատգամաւորութիւն ուղարկել Նարգիլ պատկազրութիւնը մի տարի չետազելու խնդիրը անել: Այդ փափուկ պաշտօնը ձերունի Գալան իրան վերայ ստանձնեց:

ԺԵ

Ընթերցողը կրկնէ անշուշտ, որ օրիորդ Նարգիլը խօսք տուեց իրան սիրեկան Եղիշին մի կերպով Հասկացնել թէ նա, օրիորդ Նարգիլը, չէ կամենում Փիլիամենց Վարդեանին կին դառնալ: Թէպէտ օրիորդը խոստում տուեց, բայց այդ խոստումը իրագործելու մասին նա չմտածեց, և ինչ մը տածէր, երբ Հաստատ գիտէր որ մի այդպիսի առաջարկութիւն ծնողքին անելը անկարելի բան է: Սակայն Հանգամանքները օրիորդին օգնեցին: Կարկաղից, գիւղին ընդ Հանրապէս և իրան ծնողքին մասնաւորապէս, առաջացած վտանգը, պատրուակ բռնելով օրիորդ Նարգիլը, մօրը, Վարսեիկին միջոցաւ Հօրը Հասկացրեց որ նա չանձնառու չէ լինում Փիլիամենց տուն Սուրբ Հարս գնալու, եթէ միայն նորան շուտ Հարս ճամբելու Համար Աւագը պէտք է նորանոր պարտքերի տակ մանի և իրան ընտանիքը չաւտեան անբաղաջնէ: Աղջկայ այդ աստիճան ծնողախրութիւնը և անձնագոհութիւնը Հօր գութը շատ շարժեց: Աւագը, որքան էլ գիտէր և Հասկանում էր աղջկայ առաջարկութեան անիրա-

գործերն լինելը, այնուամենայնիւ առաջին անգամ այդ առաջարկութիւնը լսելու խղճահարուեցաւ թէ ինչքէ կարիւր տեղիւ օրում, Թողարքինի ճանապարհէ վերայ, անխղճաբար անհիմուն, մահու գրողին էր տալիս իւր ազնիւ և բարեսիրտ աղջկան:

— Եթէ հօրս և մեր ամէնքի խնդրքը խնամի Փիլոսենք չբարեցնեն, ասաց մի օր Աւագը Վարսենիկին, այն ժամանակ ճարահատեալ, դուռ ու դրկցի, քահանայի, հետ խորհուրդ անելուց չետոյ, քո ասածովն ու աղջկան ցանկութիւնով կաննեմ, ան ինիկ, ինչ որ վերաբերում է Նարդղիս ապագային, թող Աստուած ինքը վկայ լինի, որ դատեմ, վատ ալեմ, գլուխ քարին և քարը գլխիս տամ և մի երկու տարուց չետոյ անպատճառ Նարդղիս, իրան ուզած ու գտած երիտասարդին տամ:

— Հայա խնամոնց տուած գլխագին պահանջորդ 200 մանէթը սրտեղեց պէտք է լրացնես և իրանց չեա դարձնես, հօ չե՛նք կարող թէ աղջկան չեա անել և թէ առած գլխագիներս փորերս քաշել: Նս վախենում եմ, որ Փիլոսենք չետոյ դան ընտելութեամբ թէ Նարդղիս տանեն և թէ նորա գլխագինով դնուած երկու զոյգ եղներս ակտուից քաշեն տանեն: Գո՛ւ արդէն դիտեմ որ երբ նոքա Նարդղի գլխագինից գործածուելու լուրը առել էին, վրադ շատ մութմութացել և վերջերում, ինչպէս ակամարի հասաւ, մինչև անգամ իմ ասածի նման էլ սպառնացել էին:

— Մեր խնամի՛ Փիլոսենց գաղանդ լինելը դիտեմ ես թէպէտ, բայց չեմ կարծում, ինիկ, որ նոքա այդ աստիճան անխիղճ լինին: Չեմ չուտալ որ նոքա ծերունիի հօրս խօսքը, աղաչանք ու պահատանքը գեանով ասան և խեղճին ձեռնունայն չեա դարձնեն, իսկ եթէ նոքա այդ արին, եթէ նոքա իմ աղջկան անունը արատաւորելու, իմ լծկան կենդանիներս ձեռք տալու խորհուրդ չդպան իրանց մէջ, այն ժամանակ, դիտէ Աստուած, որ թէկուզ աղջկան բաժինքն էլ պատրաստի, ամբողջապէս սնտու կենցուցում դարտուած ու չենամ այս ընտելիս, ես, այնուամենայնիւ, և առանց այդ և այլութեան, աղջկան նշանադրութիւնը կ'ընդունեմ: Ա՛յ

ասաւ, քեզ սիկասաւ, ան ինիկ, թէ խնամոնք այդպիսի սպառնալիքներ են արել ինձ վերայ:

— Սուրբալի Ոսկինը: Գու դիտես որ նա, իբրև այլև և աղքատ կին, շատ անգամ գնում դալիս է մեր խնամոնց տուն աշխատելու: Նա ինքը իրան ակամարներովը լսել էր որ անցեալ շաբաթ Սղան-Վերանի ¹⁾ ուխտին օրը, մեր գիւղը եկած լինելով, ինձ տեսաւ, պատմեց և զգուշացրեց, ինչ է թէ օր առաջ մենք մեր պատրաստութիւնը տեսնենք:

— Ուրեմն այդ հաստատ բան կ'լինի, ան ինիկ:

— Բն, Ոսկինը ինչքէ սուտ պէտք է խօսի: Այդտեղ նորան ինչ շահ և ինչ օգուտ: Գեւ եթէ խիլը ուղում ես իմանալ, խեղճ կինը այս էլ ասաց ինձ թէ. «Վարսենիկ ջան, քո աղջկադ շուտով Փիլոսենց տուն հարս դալով, կարելի է մինչև անգամ ինձ վնաս հասնի, այնուհետև Փիլոսենք, շատ կարելի է, իմ ստքի տակը սապոն դնեն, ինձ իրանց տանից ճանապարհ ձգեն, բայց ես քեզ ու քո աղջկանն եմ խնայում, Փիլոսենց իրանց ամանաթի է Նարդղիս, բերանները, վրաները ու գլուխները կարեցէք և վաղօրոք աղջկադ տուէք թող տանեն»:

Աւագը ոչ առանց հոգեկան չուրմունքի լսում էր կընտրը պատմածները, բայց դեռ հօր պատգամաւորութեան հետևանքին սպասելով, վերջ տուեց այդ իրան համար վերջին աստիճան վշտացուցիչ խօսակցութիւնը:

— Սպասենք, դեռ սպասենք, հայրս Սուրբալից վերադառնալ— և ես չեմ հասկանում թէ նա ինչքէ երկու օր այնտեղ պէտք է ուշանար— սպասենք և ապա ապագայ անելիքներս մտնի, ինչպէս հարկն է կ'մտածենք, ինիկ, ասաւ Աւագը և դէպի եկեղեցին ուղղեց իրան դանդաղ քայլերը:

ԺԶ.

Սօրից ստացած տեղեկութիւնները իրան ներկայի և

¹⁾ Սղան-Վերան մե ուխտատեղի է քարանձառի մէջ Գեօղիայ եւան սօրաբար: Անձին կանայք շատ են յաճախում այդտեղ:

ապագայի մասին, օրերը Նարգիզը—ի հարկէ Վարսենիկեց
 գաղտնի—նոյնութեամբ հաղորդում էր Նղիշին, դէպի որը
 օրերդի ունեցած սիրոյն վերայ աւելացած էր նաև մի տե-
 ասի յարգանք և անհամութիւն, սկսեալ այն օրեց երբ Նղիշ
 խօսքը—Բեգաշէնում խոտ քաղելիս Նարգիզն առած—արաբի
 բերած նշանի մասին, ճշտութեամբ կատարուեցաւ և կարելը-
 անց առաջացած դժբաղդ պատահարը գիշի արտերի մեծ
 մասը փչացրեց: Նղիշը Նարգիզից առած տեղեկութիւններով
 սրտապնդուած ինքիւրան լքցնում դատարկում էր: Նա հաշ-
 փում էր որ Ծառուկեաց և Փելոսեաց մէջ տարաձայնութիւն
 և փոխադարձ սրտացաւութիւն պէտք է որ տեղի ունենան,
 որ այդ տարաձայնութիւնները հետեանք լինելոյ է կռի-
 ւ և վերջ ի վերջոյ Փելոսեաց կողմից Նարգիզին բռնութեամբ
 փակցնելը, — մինչդեռ ներկայ հանգամանքները այնքան
 նպատարար են երկտատարի համար, որ եթէ նա կարողա-
 նայ Նարգիզ ծնողացը իրան կողմը որսալ, այն ժամանակ
 նոցա աղջիկը իրանն է ու իրան: Իսկ երբ Նարգիզ հետ պսա-
 կուելու նորան արդելքներ չհանդիպեցան, նոյն իսկ օրերդի
 ծնողները կողմից, վերջերում գաղան Փելոսեաց հետ Ղա-
 գիկեաց տան երկտատարը ինքը յոյս ունի գլուխ դալ, եթէ
 հարկ եղաւ: Բայց գլխաւոր բանը Նղիշը համար նորանումն
 էր, ընթերցող, թէ նա մնց որսայ Նարգիզ ծնողքին: Երկար,
 շատ երկար այդ մասին մտածելուց չետոյ երկտատարը,
 Նարգիզ հետ խօսած օրուայ հէնց հետեւեալ առաւօտը
 սուտ հիւանդ ձեանալով, անկողնից չ'վերկացաւ: Երբ անե-
 ցիք իրանց գերանդիները ուսերին առած արշալույսի դէմ
 գնացին սովորական պարագմունքներին, հիւանդ Նղիշը
 տբաբոցն ու մշմշոցը դես ևս չէր կարել: Տան կնանիք կաւէ
 խուփեր տաքացրին, հիւանդի ցաւած սրտին դրին, տաք
 տաք շոյ կիւցնին, խմացրին: Հիւանդը փոքր ինչ հանգար-
 տեցաւ և տան կնանիք նոյնպէս քաշուեցան իրանց գործե-
 րին, սմանք դաշար, սմանք խոհանոցն ու ոչխրնոցը ոչ-
 խարներուն կիթելու: Տեսնելով որ իրան պառկած սենեկում
 ոչ ոք չ'մնաց, Նղիշը վերկացաւ, պատի մեջի պահարանի
 դուռը իրան մօտի եղած բանալիքով բաց արաւ, հօր թըղ-

թերի մեջից ջոկեց հանեց մի մուրհակ, որով Չլարի Սուխա-
 րա գիւղատէր մի թուրք Ղապիկեաց Գիւոյին 400 մանէթ էր
 պարտ: Այդ փողը պատրաստած ու պահած ունէր Ղապի-
 կեաց Գեան հէնց Նղիշը իրան նշնելու և պահելու ծախ-
 քին համար: Թուրքի մուրհակը գրպանը դրեց Եղիշը, պա-
 հարանի դուռը կողբեց և նորեց անկողին մտաւ: Այն ժամ
 չետոյ, նա մօրը ձայն տուեց և չաչտնելով թէ չաչից ու
 տաք խիւրից չետոյ նա ինքնիրան բաւական լաւ է զգում,
 ցանկութիւն չաչտնեց դաշար երթալու, բայց ճերուի մայ-
 րը ընդդիմացաւ, ասելով որ որդին դաշտում աշխատելով
 կտրող է բրտնել, մրսել և չետոյ գուցէ հիւանդութիւնը
 նորոգուի ու ծանրանայ:

— Բայց տանը մէջ, չ'գիտեմ ինչի սիրտս կ'նեղանայ,
 կարծես անկողնիս մօտ գալով դեկերը ինձ խեղդել են ու-
 դում, շարագրեց Նղիշը:

Մայրը խորհուրդ տուեց որդւոյն շորերը հագնել, գիւղը
 դուրս գնալ և տաք արևի մէջ մանդալ: Պատաւը խոտտա-
 ցաւ հէնց առաջիկայ կերակէին գնալ մօտակայ աւերակ
 սրբի եկեղեցին և այնտեղ մի զոյգ աղանի մատղել, որդ-
 ւոյն շար աչքից (պատաւը որդւոյն հիւանդութիւնը շար-աչքի
 աղդեցութեամբ էր մեկնում) պահպանելու համար: Եղիշը
 ցանկութիւն չաչտնեց այդ մատաղը իրան ձեռքով անել
 և հէնց աչօր: Մօր սրտին շատ դուր եկաւ որդւոյն առա-
 ջարկութիւնը, ուստի առանց այլ ևս ուշանալու, Նղիշը տան
 ձին լծամբեց, ախտի միջի աղանիներեց մի ընդ որսաց
 ձեռքն առաւ, ձին հեծաւ և հայդէ դէպի Չաչիս: ¹⁾

— Եղիշ ջան, աշխատիր մինչև երեկոյ տուն դառնաս,
 բայց եթէ որեւէ պատճառով չ'կարողացար չետ դառնալ,

1) Չլարի ճանապարհի վերայ և այդ դաւառի նտիկին սահ-
 մանում գտնվում է մի տաճարնակ փոքրիկ զիւղ—Չաչիս անունով, որ-
 տեղ մի վրացական փառաւոր եկեղեցի կիսակործան մինչև ցարդ կե-
 նում է: Այդ, ինչպէս և Չաչիսն մօտիկ գտնուող Ծղորխութաւ գիւղի
 նոյնպէս աւերակ եկեղեցում հայք երբեմն ուխտի են դնում վերջին
 տարիներում:

աչն ժամանակ մեր բարեկամ Մօլլա-Տուրտունին տանը դի-
շերես, ուրիշ տուն չ'գնաս, ճախնեց մաշըը սրդուց ետեկց:

— Լաւ, լաւ, միամիտ կաց, մաշը, մօր պատասխանեց
Նդիշը և ձիւ սանձը արձակեց:

Ընթերցողը անշուշտ Հատկացաւ թէ Նդիշը ուր էր գնա-
լու: Մէկ և կէս ժամից Չաչիտի աւերակ եկեղեցուցն մէջ
աղանձնեցին, և ցոյց դիւղացուց և ապագայի վիպութեան
Համար, մատղեկից չետոյ, երիտասարդը անցաւ գնաց Սու-
խարաւ: Մահմուտ Հասան-օղլին (գիւղի աէլը ալուպէս էր
կոչվում) գիմաւորեց իրան բարեկամ Աղախիկնեց Վեոյի սրդ-
ուցն, մեծարեց, Հիւրասիրեց և իմանալով որ իրան Հինա-
ուրց և աղիզ բարեկամ Վեոն կարկտից առաջացած վնասը
փոխարինելու նպատակով ուղեցել է թուրքի մօտ պա-
հուած փողեքն մի պատահական լաջող առեւտուրի մէջ կո-
խել, ճիգ և ջանք արաւ, ձին հեծաւ մօտակայ գիւղերը շըր-
ջեց և երեք ժամ չետոյ հաղիւ կարողացաւ 350 մանէթ
ճարել, սր և լանձնեց Նդիշին, պակասորդ 50 մանէթի և
բոլոր դումարի տոկոսի համար մի ամիս ժամանակ լընդ-
րելով: Նդիշը 350 մանէթի վճարելու մասին մուրհակի վե-
րայ տաճկին իրան մահագրել աւելով շնորհակալ եղաւ, հե-
ծաւ կրկին ձին Վարդախ վերադառնալու: Վեւղացեք դաշտե-
րից տակաւին չեա չէին դարձել, երբ Նդիշը արգէն Վարդա-
խումն էր:

Ժէ.

Այդ անցքից մի օր չետոյ, մթնշաղին, վերջապէս Վար-
դախ հասաւ Մառուկից Քալոն: Մերուսին շատ դաղբած և
վշտացած էր երևում: Աւագը, Վարսենիկը և Նարդիզը դի-
մաւորեցին իրանց տան պատկասելի նահապետին, մէկըմէ-
կու ողջունեցին և քաշուեցան դոմի օդան: Բայց մի քանի
րոպէ չետոյ կին-արմատները, Քալոյի հրամանով, հար-
կադրուեցան տղամարդիկներին առանձին թողնել և քաշու-
ել գնալ իրանց բան ու դործին տան մէջ: Վարսենիկն ու
Նարդիզը դոմի դուռը բացուխու փ արին, բայց առանց դո-

մեց. դուրս գնալու մտերքները առաջ եղները ստուերներում
թագ կացան: Նրկայն բարակ և աչաբանական չառաջաբա-
նից չետոյ, որը լսելիս Աւագի սրտի զարկը հեռահեռե
սաստիկանում էր, ծերունին և վերջոյ իրանց զբաղեցնող
հարցի վերայ կանգնեց: Նա պատմեց, որ իրան բոլոր ճիգ ու
ջանքը, խնդիրքը, աղէրսանքն ու պաղատանքն, բարեկամ-
ները միջոցաւ արած միջնորդութիւնը, բոլորովին և զուր ան-
ցան խնամի Փիլոսեից մօտ Սուլդալում, թէ նոքա ժեռ
քարի նման անշարժ և անշողողը իրանց որոշումի մէջ,
պահանջում էին որ անպատճառ այս տարի, իրանց հախ-
լուն իրանց լանձնուի: Փետայ Վարդեվանի ծնողքը դանդա-
տուելով դիւղական կեանքի, նա մանաւանդ ջահիլիների մէջ
անկանոնութիւնից և ընդհանրացած անպարկեշտութիւնից,
դրական կերպով ինձ յայտնեցին— շարունակում էր Քալոն,
թէ նոքա չեն կամենում այլևս մի տարի առանց կնիկ թող-
նել իրանց տարեքն առած աղաչին, թէ նոքա չեն ցան-
կանում որ նա, մեր փետայ Վարդեվանը, յուսահատուի և
անկարող երիտասարդական բուռն կրքերին ողջախոհութեամբ
ընդվիմանալու, մի օր գուցէ մի այնպիսի ընթացք բռնէ,
որը ոչ երբէք կարող կ'լինի պատիւ բերել թէ մեր և թէ
խնամի Փիլոսեից իրանց անուանն ու օջախին:

— Վերջ ամենայնի, ինչք քեզ շատ գլխացաւանք տամ,
Աւագ, սրդիս, ասաց ծերունին, միակ զիջողութիւնը, որ, ու-
րեմն զիջանելով կնոջը թախանձանացը, խնամի Փիլոսը խոս-
տացաւ մեզ անել, այդ այն է, որ մենք Նարդիզին այս տա-
րի, և հէնց կալուցից չետոյ անմիջապէս, անպատճառ հարս
ճամբենք, բաժինքի համար պատրաստելով այն, ինչ որ
կարելի է պատրաստել աղջկայ գլխագրից մնացած պատ-
րաստի 50 մանէթով, խի մոխուած 200 մանէթը, հան-
դերձ 40 մանէթ տոկոսովը, հայր ու որդի պարտաւո-
րուինք, առանձին մուրհակով, խնամոնց իրանց վերադարձ-
նել մի տարուց զհին: Աւագին շատ ներս առաւ խնամի Փի-
լոսի վերջին առաջարկութիւնը մանաւանդ: Նա ասաւ: Այդ-
շատ լաւ հաշիւ է խնամի Փիլոսի համար, ես ու իմ Աս-
տուածն, հայր: Աղջկաւ նա տանի, (կ'ներես հայր լանդգ-

նութեանս) իրան տղի ծոցը տայ, իրան տան մէջ աշխատեցնէ, իսկ գլխագնի տոկոսը մենք քաշենք, և էլ—որքան էս ճանաչում իմ խնամի Փիլոսին—ողջ վիճակին մէջ ձայն հանէ, թէ ևս աղջկաս տղոր հարս ճամբեցի: Գու թ'նչ տաի, հայր, խնամի Փիլոսի ասածներին, համաձայնեցար:

— Ի՞նչ ասէի, որդիս, ինքս էլ շատ լաւ հասկանում էի որ նորա ասածները անպատշաճ ու անչարմար բաներ են թէ մեր անուան և թէ մեր գրպանի համար, սակայն որ ուրիշ էլ ճանապարհ չհար: Գու մէկ չես հարցնում, թէ ևս ինչք չորս օր ուշացայ, ի՞նչ նեղութիւններ կրցի, Աւար:

— Ինչք, թ'նչ նեղութիւններ . . .

— Նեղութիւնը այն է, որ սկզբում խնամանց ասածները չընդունեցի, չեսոյ վեր կայաց գնացի Ախալքալաք, Տաթէշ, Տիլիֆ, Նամդարայ) բոլոր բարեկամներին ու ծանօթներին դուռ ու երթիւքը ձեռնիցի, ինչ է թէ կարողանամ այն անուայ 200 մանէթ փոխառութեամբ ձարել, բայց և զուր, ամէն անգ փողի սով է ընկել կարծես:

— Բարոյակն աւելորդ անգը այդքան ման էս եկել: Ոչ որին տոկոս տալու ևս բնաւ միջոց չունիմ և եթէ տուկա պիտի տամ, խնամի Փիլոսին իրան կուտամ, էլ ինչք աչրոց մուննաթը քաշեմ:

— Լաւ է այժմ օտարի մուննաթը քաշել, քան վերջում աղբականին սիրտը կտարել, նորս հետ կուի անել: Գիւղացու բանը ակր ևս լաւ ենգիտում, ոչ որդի: Եթէ ժամանակին խնամի Փիլոսին փողը չը կարողացանք չետ դարձնել, այն ժամանակ ոչ թէ երկու գերդաստանին մէջ դժգոհութիւն և սրտացաւանք տեղի կուտինան, այլ, որ գլխատրին է, աղջկադ անգ փողը կը բուսնի: Այնուհետեւ խնամանք խեղճի ընթից ու բերնից պէտք է բերնի կերածը: Գու այն ասն թէ երանի ևս կարողանայի օտարներին զող ձարել, իսկ տոկոսը ուղէինք, չուղէինք, պէտք է զճարէինք: Ոչ որ երան պարտականութիւնեցը խոյս տալու իրաւունք չունի և ամէն աղին և պարտաճանաչ ծնողքի

) Սուլտանին շատ մտիկ հայ ական զիւղեր:

համար աւելի լաւ է մի փոքր աւելի նեղութիւն կրել, բերանից ու կոկորդից կերածն ու խմածը կտրել, քան աղայ և աղջիկ պատկելու հարցումը, ներկայ և ապագայ վշտերի և փոխադարձ դժտութիւններն տեղիք տալ:

— Խօսքերեցդ պարզ երևում է, հայր, որ խնամի Փիլոսը իրան յատուկ ձարտարութեամբը բերանդ լաւ մեղք է քաշել և իրան անխիղճ պահանջմունքները կատարելու համար բեղանից արդէն խօսք առել, հն, այդպէս է, շուտ ասա, էհ, սիմ, սիմ, Սիմէան, մէկ գլուխ ասա ու պրծի, օրհնամ, էլ թ'նչ ևս կմնում:

— Աւագ, է զուր այդքան տաքանում էս: Խնամի Փիլոսին էս հաստատ խօսք չեմ տուել: Վերջին անգամ էս նորան ասացի թէ կը դամ Վարդախ, որդեոյս հետ խորհուրդ կանեմ և մեր երկուքս որոշմունքը առաջիկայ կկրակէին կուգամ Սուլտայ իրան իմաց կմնեմ: Այժմ, որդի, քանի Վարսենիին ու Նարդիլը ներս չեն եկել, եկ քեզ հետ նստենք խորհուրդ անենք:

— Ես խորհուրդ անելու գործ չունիմ, հայր: Ոչ թէ առաջիկայ կկրակէն, այլ ուզում էս հէնց վաղը և եթէ ձեզ հէծեր, գնն Սուլտայ և Փիլոս խնամուն ասա թէ մեր բազարը գլուխ չի գալ, թէ այսուհետեւ էս իմ Նարդիլն նորա տղին չեմ տալ, թէ աղջկաս ու Վարդեվանի նշանադրութիւնը էս արդէն քանդամ եմ համարում:

— Ի՞նչ, ի՞նչ . . .

— Ի՞նչ, մինչ չե ուղել, հայր: Ինչնու մինչը այն է, որ Փիլոսը այսուհետեւ իմ խնամին չէ, հասկացար:

— Լաւ, ասենք թէ թող քո ասածովը լինի:— Ունինք չունինք գեղի մէջ մի լաւ անուն ունինք, այն էլ—ասենք թէ գետնի հաւատար աբինք, սակայն Փիլոս խնամուն փողը, մարդուն 200 մանէթը սրտեղից և թ'նչպէս պէտք է վերադարձնես: Նախ քան չմարաբար խելքիդ զօռ տալը, լաւ չէ գործի տալն ու վրան, սկիղքն ու վերջը մտածես և ապա խօսես:

— Հարկաւորութիւն չունիմ երկար մտածելու, մարդորքան երկար մտածէ, այնքան էլ խորերը կընկնի: Ես աղջը-

կաս չեա կանեմ, իսկ իրան 200 մանէթը Փիլոսը կարողացաւ, գտաւ, թող Հիմի և եթ ստանայ, իսկ եթէ ոչ թող սպասէ, վատտիեմ, կուտամ:—Եթէ նա ինձանից տոկոս է ուզում ստանալ, աչն ժամանակ տոկոսն էլ կուտամ, դորան ոչինչ չունիմ ասելու: Իմացար Հայր, կ'գնաս Սուլդայ, այսպէս կտես, եթէ ուզում ես 240 մանէթի մուրհակն էլ վաղը և եթ պատրաստեմ, տանուտիրոջ վաւերացնել տամ և չանձնեմ քեզ տանես անխիղճ ու անաստուած Փիլոսին տաս, Հոգիներս ազատուի, պոճնենք շան ձեռքից:

— Հայ, Հույ, սա էլ դարձաւ ճիշտ քրթի խամ աշակերտի ասածը թէ մի օրում բուրդը դնեցի, գգեցի, թաղիք շինեցի, ձախկեցի, կարեցի, գլուխս դրի, դնացի նախիրը արածեցի: Այդպիսի դատարի, անմիտ խօսքերով բան չի դուրս գալ, Աւագ, որդի ջան, խելքդ գլուխդ Հաւաքի: Սուլդացի Փիլոսենց ո՞վ և ինչ մարդիկ լինելը դու գեռ չ'գիտես: Նոցա Հետ այդպէս խօսել, այդ տեսակ գործ բռնել չի լինիլ, չետոյ նոքա մեր գլխին այնպիսի կաղեր կ'խաղան որ մէկ գլուխ աչքերս դուրս կ'բացուի:

— Թող ինչ ուզում է անէ Սուլդացի Փիլոսը, թող ինձ վերայ, տանս վերայ կուր գայ, դարնէ, զարկուրի, տեսնենք ո՞վ ո՞ւմ Հախիցը կուգայ: Եստ շատ նա ինձ սպանելու է, եթէ կարաց, ես էլ ջանլամ գլուխը թէ կ'մեռնեմ, լաւ է ես մեռնեմ և ապա նա իրան անխիղճ անէ: Եթէ այս երկրում խիղճ, օրէնք, դատար որ կայ՝ Փիլոսը իրան մտքումը դրածները չէ կարող առաջ տանել, իսկ եթէ չ'կայ, գլուխը քարը թէ ինձ ն'իան մի դէղէ Սուլդացի Փիլոսի օջախի ձեռքից կընկնի, կոչնչանայ:

— Քանի ժամանակի է վեր, այ տղայ, դու խելքդ կարծես ցնդել ես, գնան, գնան գիշերս պառկիր, անկողնիդ մէջ լաւ մտածիր և ապա առաւօտեան խորհուրդ կանենք: Քստաք արեւուդ էլի գլխիդ է խիել, առ այժմ քեզ Հանդատութիւն է Հարկաւոր, գնան և Հարսին ասան գայ իմ էլ անկողինս պատրաստէ, սաստիկ չոգնած եմ, անտէր ձին ինձ շատ ցնցեց ճանապարհին, ասաւ ծերունին և ոտքի կանդնեցաւ: Վարսենիկը դոմի դուռը բաց ու խուփ արաւ, Նարգ-

դին դուրս ճամբեց և որպէս թէ առանց մի բան իմացած լինելու դոմի օդան ներս մտաւ և սկեսայրի Հրամանով ըսկսեց նորա տեղաշարժ ձգել: Աւագը Հեռացաւ դոմից:

ԺԸ.

Միևնոյն այդ երեկոյն կէս գիշերի մօտ, մինչդեռ ողջ Կարդախը խոր քնի մէջ թաղուած էր, Ծառուկենց տան բաց սրահի մի անկիւնում փսփսալով երկար ժամանակ խօսում էին մէկգմէկու Հետ Նղիշն ու Նարգիդը: Որտեղը, ըստ երեւոյթին, դժուարանում էր երկտասարդի ասածներին Համոզուելու, երկտասարդը աշխատում էր համոզել: Վերջի վերջոյ մեր սիրահարները կարծես մէկգմէկու հասկացան, Համաձայնեցան և մի անգամ ևս գրկախառնուելով, մէկգմէկու աչտերից և շրթունքներից ջերմ սիրոյ համբոյններ քաղելով սուսիկ փուսիկ միմեանցից բաժանուեցան: Նղիշը դէպի կտուրները բարձրացաւ, իսկ Նարգիդը թաթերի վերայ քայլելով կամացուկ տան դուռը բաց արաւ, չետոյ փակեց առանց ձայն և ձայտունի աղխեց և մթութեան մէջ ամմմէլով իրան անկողինը գտնելով մէջը մտաւ:

Կուտածէգին դէմ, երբ Աւագը զանգակի ձայնը լսելով վերկացաւ և դէպի Աստուծոյ տաճարը շտապեց, Նարգիդը անկողնոյ մէջ շապկանց նստած՝ մօրը Վարսենիկին պատմում է այդ գիշերը իրան տեսած երազը:

— Ձէնց որ աչքերս խփել էի, քաջան, Հաղիւ քունս վրայ էր եկել, մէկ էլ տեսնեմ չորս կողմից սև սև սատանաներ պատեցին: Ամէն մէկը չորս չորս աչք ունէր ճակատին և եօթնական եղջիւր: Պոզերը այնքան երկար էր, որ մեր գութնի ճոպանից տասն անգամ աւելի:...

— Անպիտան աղջիկ, երէկ իրեկուն Հաղար անգամ ասացի թէ գոմից Հեռացիր. ինձ ահանջ չարեր, միացիր, պապիդ ու Հօրդ ասածները լսեցիր, խայալով ու երկիւզով էլ պառկեցար, այդ է, ուրիշ ոչինչ,.... ընդհատեց աղջկայ պատմութիւնը Վարսենիկը և ելաւ շորերը հագնելու:

— Զգիտեմ. բերանները մեծ մեծ բացարած...

—Մի վախել, աղջիկ, մի վախել, վեր կայ մի պուտ
տառը ջուր խմէ, ասաւ մայրը և շտապեցաւ աղջկան ջուր
տալ:—Նարգիզը ջուրը խմեց և շարունակեց: Մայրը կշտին
նստած մնաց:

—Սատանաները մեծ մեծ բերանները բաց արած, շա-
րունակեց օրերուդը մօր կուրծքին կռթնած, չարձակուեցան
նախ և առաջ նոր դնամ երկու զոյգ եղներին վրայ և իս-
կայն կուլ տուին խեղճերին: Վարսենիկը Սուրբացի Ոսկինի
տուած լուրերը մտաբերելով շիտթուեցաւ:

—Յետոյ ակտուից ելան դոմի օդան, պապիս երեսին
նստան, շնչապարտ արին և մարմինը ծխնելոյղին մէջ դը-
րին ալեցին:

—Գն, աղջիկ, Նարգիզ ջան, երազդ Աստուած բարին
կատարէ, Ոսկինի սասաները ճիշդ դուրս եկան: Այդ սասա-
նաները որ ասում ետ մեր խնամի Փիլոտենք են, որ թէ շուն
են թէ սատանայ:

—Չգիտեմ. սատանաներից մէկը ծխնելոյղին մօտ,
պապի դեակին պահապան թողնելով, միւսները թռչուտե-
լով, թեխմակ խաղալով, այդ ձեր պառկած թնորափի գըլ-
լեց սողացին վար իջան և քեզ ու հօրս իրանց եղջերներ
վերայ բարձրացնելով, տարան Գեօկդաղի գլուխը բարձրացրին
և ուզում էին ցածր գլորել: Երբ ետ ճուշտով, կանչուտեցով
վաղում էի ձեզ օգնութեան մէկ էլ տեսնեմ մի ալ—ձիա-
ւոր, վրան գլուխը լսի ճերմակ, լուսի մէջ թաթախուած
քամակիցս ինձ բռնեց—և հրեղէն ձիուն գաւազը առած
թռաւ ամպերուն մէջ: Հրեղէն ձիաւորին տեսնելիս սատա-
նաները քեզ ու հօրս խոտչի բաց թողին լեռան գլխին և
իրենք անչաչտացան, կարծես մի ըսպէում գետնին անցան:
Այդ ժամանակ տեսայ պապիս, ողջ առողջ, ձեռքերիցդ բը-
նած ձեզ դէպի տուն էր առաջնորդում: Կամեցայ գալ
մօտերդ, բայց չէի կարող, ուզեցայ վերելից ձեր առաջ թըռ-
չել, բայց չկարողացայ: Ալ—ձիաւորը ձին մարակեց և ետ
չեմ չիշում թէ ինձ հետ թնջ պատահեցաւ, մենք սր կողմը
գնացինք: Ձեր կոկիծը ինձ շատ առաւ, ուզում էի լալ,
կանչել, աղաղակել, մէկ էլ տեսնեմ Քեօկդաղի մէջը մի

բարձր աւերակի զլատակներն մէջ կանգնած եմ: Ալ—ձին
ստբով զլատակի մի բարը գլորեց, մի կողմը ձգեց: Տես-
նում եմ հողի միջից մի ծրար դուրս եկաւ: Ալ—ձիաւորը
հրամայեց ինձ վեր առնել այդ ծրարը և բերել ձեզ չանձ-
նել: Սատանաներուն հախն ու բաժինը տարէք իրանց
տուէք, ասաց ալ—ձիաւորը, և միւս անգամ նոցա հետ
գործ մի բռնեք, այդ թէ ոչ հողում մարմնով կրթած էք:

—Յետոյ ծրարը հետդ տուն բերի, Նարգիզ ջան, նայե-
ցանք թէ միջին ինչ կար հարցրեց մայրը:

—Ոչ չնայեցայ, ուզում էի ծրարը գետնից վերցնել և
մէկ էլ տեսնեմ արթնացայ: Կրկեղկցս քեզ մի անդամ ձայն
տուի որ ինձ ջուր տաս, խմեմ, չլսեցիր. չետոյ երեսս մի
քանի անգամ խաչ հանելով, անկողնիս մէջ շաւառով խոս-
տովանիմը՝ ասացի և կրկին խոլուեցայ, բնեցայ: Աբաղաղ-
ները արգէն կանչում էին: Նարգիզը վերջացուց երազի պատ-
մութիւնը: Վարսենիկը ալլալուեցաւ, ուրախացաւ, տըխ-
րեցաւ և վերջապէս մեծ մտատանջութեան մէջ աղջկայ
կշտից հեռացաւ:

ԺԹ.

Մարդը ներս մտնելիս կենը պատմեց նորան աղջկայ ե-
րազը: Աւաղը շտապեց հաղորդել այդ բանը հօրը, Գա-
լօյին: Մեկնեցին, մեկնաբանեցին և որոշեցին, առանց
ոչ ոքին մի բան տեսլու, գնալ Քեօկդաղ և դանել
ծրարի տեղը: Աղջկայ պատմածներին մտիկ տալով ծրարը
լինելու էր ճիշդ այդ քարի կշտին, սրի վրայ մի քանի ժա-
մանակ առաջ նստած, Աւաղը Խոզաբիները ոտոգելու եղա-
նակներն վրայ էր մտածում:

—Այդ քարի վրայ կանգնած ժամանակս Աստուած
արտերս կարկուտից տղատեց մի անգամ, ասում էր Աւաղը,
միւս անգամ երևում է, ուզում է մեր կեանքը զորձանքից
աղատել Սուրբ Ասրղիսը:

—Մեռնեմ հրօշքին, երեւի այդ քարի տակ մի զորատեղ
տուրը է թաղուած, որ երկու անգամ է ահա մեր նեղ օրին

կհասնի: Երևում է այնտեղ գանձ էլ կայ թաղուած, զրայ երեց Վարսենիկը:

Քուրը միտան կրկին խորհրդի մտան և վերջ և վերջոյ զճռեցին որ Աւագը մենակ, իրեգնապահին, երբ զիւղացիներէ ձեռքն զբոսքը դաշտերից կքաշուի, բա՛հը ձեռին գնայ Քեօխաս և սուրբ Սարգսի ցոյց սուած ծրարը գտնի: Որոշեալ ժամանակին գնաց Աւագը Քեօխաս և յաշտնի քարի կողքին մի երկու անգամ բա՛հը դէմ տուած շտուած և ահա—մի Աստուածային հրաշք—կաշուի և չլի մէջ իսաթաթուած մի թեթեւ ծրար: Աւագը բաց արու. երեք հարեւր չիսոնն մանկթ թուղթ փող: Փողի ծրարը գիւղացին խկոյն ծոցը դրեց, այս և այն կողմ նայեց, քարը ուղղեց և նորա առաջ չքած, գլխաբաց մի երկու անգամ ջերմ հաւատով Աստուծուն ու սուրբ Սարգսին աղօթեց: Վերջացնելով աղօթքը, լճի ակով դէպ ի գիւղ ուղղեց իրան քայլերը:

ի.

Ծառուկենց փոքրիկ գերդաստանը այդ երեկոյնին հոգեկան բերկրութեան ծովի մէջ կատարեալ լողում էր: Ծերունի Գալօջի կամքին թէև հակառակ էր Նարգզի նշանադրութեան քանդելը, բայց երբ ձերունին մտածում էր, որ պահանջողը մինակ որդին, Աւագը, չէր այլ նաև սուրբ Սարգսի պատգամը, Գալօն լռում էր: Միւս կողմից՝ մտմտունքի մէջն էր ձերուկը, թէ երբ 250 մանկթ տանի և խնամի Փիլոսին յանձնէ, չյաջանէ միթէ նորան, թէ ինչտուղեց գտաւ նա այդ փողերը: Նարգզին տեսած երազը հրատարակելը ձեռնառու չէր ոչ միակ այն պատճառով, որ խնամի Փիլոսենց անունը կարատաւորուէր, այլ և գանուած փողի մասին իշխանութիւնը կ'իմանար և ձեռքերեցը կ'իւլէր: Վերջապէս կարելի է Քեօխասի քարի տակ ուրիշ ծրարներ ևս կային, որոնք իշխանութիւնից աւելի Ծառուկենց գերդաստանին էին պատշաճաւոր ձեռք բերելու: Հայր և որդի շատ երկար մտածելուց չետուց, որ ուրեմն զճռեցին իրանց գաղափերը գիւղական տանուտիրոջ յաղտնել, այն պայմանաւ որ

նա գանուած փողից 100 մանկթ ինքը վերցնէ, իսկ մնացեալ 250 մանկթը ինքը Փիլոսենց յանձնէ, ձայն հանելով, թէ այդ գումարը Ծառուկենց տանուտէրը ինքն փոխ է տուել: Տանուտէրը ուրախութեամբ համաձայնեցաւ իրան եղած առաջարկութիւններին և Սուլդացի Փիլոսին 250 մանկթ անձամբ յանձնելով Նարգզի և Վարդեմիանի նշանադրութիւնը լուծուած յաշտարարեց:

ԻԱ.

Քուրը կարդալցեք մեղադրում էին սուլդացի Փիլոսենց վարձուները գէպի Ծառուկենք և ամէն մարդ ցանկանում էր օրերը Նարգզին համար մի նոր փեսայացու, այնպիսի գրեթաղնով, որով օրերը արքա ծնողքը սակարուած չլինէին սուժուել և դրամական կողմից: Տանուտէր Մատոն ինքը մանաւանդ շատ ցանկանում էր այդ քաւութիւնը անել Ծառուկենց օջախին և ինքը օրերը Նարգզի համար չաղ մուշտարի էր պառուած կարգախում և ուրիշ գիւղերում: Ծառուկենց օրերը նշանադրութիւնը լուծուած օրերը Ղազիկենց գերդաստանի մէջ արդէն նորից յոյս էր դարձել Նարգզին Նղիշի համար ուղելու: Հասարակական կարծիքի աղբեցութեան, տանուտէր Մատոյի միջնորդութեան և Նղիշի ու սուրա մօր և եղբայրների կողմնակի և անկողմնակի աղջարարութեան տակ Ղազիկենց Գևոն վերջապէս զիջաւ մինչև 250 մանկթով Նարգզի ձեռքը ուղել իրան որբուցն համար: Գալօն և Աւագ Ծառուկեանները, ինչ ասել կուզի, իսկոյն իրանց համաձայնութիւնը տուին: Գիւղական տանուտէրը կնքահայրութեան հետ նաև իրան օրենական հօր պաշտպանութիւնը խոստացաւ, թէ Ծառուկենց և թէ Ղազիկենց, և դէպս եթէ այդ երկու գերդաստանները օրեկ անակտրթութիւնների և գլխացաւանքների հանդիպին երեկից սուլդացի Փիլոսենց կողմից: Նոր-նշնուտդներին պատկելու հրամանը անարգել հանելու համար գիւղական քահանան առաջարկեց իրան միջնորդութիւնը տէր գործակատարի առաջ: — Հեշտ է, հոգեւորական իշխանաւորներին կամքը շի-

Ները Հեշտ է, փառք Աստուծոյ, նորա մարմնաւորական լը-
խանաւորներին նման գժուար սանելի չին, ասաց տանու-
տէր Մատոն Նարգզի երկրորդ նշանադրութեան օրումը և
շնորհաւորութեան թար ձեռքն առած՝ սկսաւ իրան անկերջ
բարեմալութիւնները ջահելներէ համար: Այդ եղաւ Յա-
ռուկէնց տան մէջ, ուր նոր խնամի եղբայրներէ և խնամի
քոյրերէ մի պատկառելի բազմութիւն հար և ուրիշ Հելերէ
հետ ուտում, խմում ու ուրախանում էին: Սաղանդար Սիա-
հին ¹⁾ է պատիւ կնքահայր դաւա-ազային մտնաւանդ, ի-
րան ճարպիկ մտաներովն ու բանաստեղծութիւններովը, ո-
րոնք դիւղական աչքը անպատրաստեց է հիւսում, այդ
օրուայ հանդիսի ծաղիկն էր: Նա թէ սաղ էր ամում, թէ
երգ չինում ու երգում և թէ միւսնոյն ժամանակ կրթակ
պարէ մէջտեղում կանգնած, պարողներին ուղղութիւն տա-
լիս:

Զուգած, դարդարած նորահարսը իրանց մէջ առած՝
երկու խկ սեռի պարողները, տունն առ տունն խլում էին
աչքի բերնից ելած բառերը և իրանք կրկնում, որպէսզի Սիա-
հին նորը շարադրելու միջոց ունենայ: Աշղ Սիահու այդ
օրուայ շարադրած երգերը նորահարսին և նորասիրտին էին
նուիրուած այլաբանօրէն ըստ մեծի մասին, ինչպէս էր և
հետեւեալ «Շորուն» խաղ—պարը:

«Կանանչ արտին քէնէրը ²⁾

Աչնտեղ տեսայ իմ եարը

Շորուն, Շողեր, շորուն,

Շորուն, մաղերդ հէրայ:»

Մեր սարեր մշուշ է,

Իմ եարը բէնքլէ դուշ է ³⁾

Շորուն, Շողեր, շորուն,

Շորուն, օղերդ երևայ:

¹⁾ Կարգախի աշղը, Ալէքսանդրապոլցի յայտնի Զիվաննու (նոյն-
պէս կարգախիցի) վարպետը:

²⁾ Երբը:

³⁾ Խալով թռչուն:

Մաղեր ունի խոստակք
Թշները Նարգզի—ճաղիկ,
Շորուն, Շողեր, շորուն,
Շորուն բողմաղը ¹⁾ պլպլայ:

Տեղ եմ ձգէ փոթ կուգայ

Իմ եարս Հիմի կուգայ,

Շորուն, Շողեր, շորուն,

Շորուն խրխատ ²⁾ ֆուֆուայ:

Փունջ ծաղիլունանք քաղեցի

Սալթ նարգիկէն հստ առի,

Շորուն, Շողեր, շորուն.

Շորուն, մէսերդ ³⁾ ճոճուայ:

Կարաւ, կարաւ կքալէ

Կոխած աեղ կ'կանանչէ,

Շորուն, Շողեր, շորուն

Շորուն, դէմբդ թող ըլլս տայ:

Հինդ ու ծալապ խնկոտ է

Իմ նաղլուն նաղխոտ է,

Շորուն, Շողեր, շորուն,

Շորուն, ճիւղ փառփուայ:

Գեօխաղը բարձր լեռէ

Իմ եարս կարագ եղ է,

Շորուն, Շողեր, շորուն.

Շորուն ձձերդ փալփուայ:

Կարկուտը դարկեց արտին,

Գլուխս էր եարիս կուրճքին,

Շորուն, Շողեր, շորուն,

Շորուն, գողնոցդ ալվան տայ ⁴⁾

¹⁾ Մանեակ:

²⁾ Կապայ:

³⁾ Մուճակ:

⁴⁾ Գոյն տալ.

Հօրս տունը ու շ թողի
 Սրտովս եւոր ընտրեցի,
 Երրորն, Եողեր, շորորն,
 Երրորն, թէ լիկի է խօսմայ 4)

Սարէն ճորէն ձէնեցին 5)

Եւրս խլել չկրցին

Երրորն, Եողեր, շորորն,

Երրորն, կրծկալը է պուրայ 6)

Գօտին սրմայ արբեշում

Մէջքը կուտայ Հոգմերուն

Երրորն, Եողեր, շորորն,

Երրորն ելլիկի է 7) պուրմայ 8)

Եւրս կայնել երթիքը,

Եւրգիկն է խելք ու միտքը

Երրորն, Եողեր, շորորն,

Երրորն, կալցը կուգայ:

Ճղղղգ... կտրեց ջանկարծ Սիահին սաղի ձայնը, վեր դրեց նորան պարտիներն մէջ տեղը և ահա զընդ զինդ, զինդ, զընդ կուպէկանոցները ու երկու երեք-կուպէկանոցներ են, որ ամէն կողմից թափում էին սաղի վրայ:

— Զիվանու, մեր Զիվանու 9) խաղերից, վարպետ Սիահին, ձայնեց գիւղատէր Մատոն օդայի վերե կողմում բաղմամ անդիցը և Փռռռ մի հաս սպիտակ երկու շահանոց նետեց աչիկն: Սիահին պարի և երգի եղանակը փոխեց: Սիտուեց Բայազէզի ճօշ— պարը:

4) Գեղեցիկ, սիրուն. 5) ձայնել. 6) սրուսայի կտոր. 7) բաձկն. 8) սլորուն:

9) Պ. Զիվանին ժամանակ առ ժամանակ այցելելով իրան հայրենիք կարգախ գիւղին, այդտեղ միշտ այս և այն երգը յիշատակ է թողնում: Իսկ թէ Զիվանու երգերը միշտ հայելար են, այդ ամէն մարդ զինէ: Շատ անգամ որ մեր զբաղանու թիւիչը մինչև այսօր բաղը չունի պարոնի երգերի հաւաքածուն տղադուած տեսնելու:

ԻԲ.

Պատահել է քեզ տեսնել, ընթերցող, մըջիւններին, որոնք ահագին բանակութեամբ վխտում են մի արտի միջին, մի թմբի գլխին: Այդ փոքրիկ, աշխատասէր կենդանիներից ոմանք մի մի հունդ շարակած անբտնբալով տանում են իրանց ստորերկրից բոցնը, ոմանք ցորեն կամ գարու քիտով բեռնաւորուած, կարծես թէ միասին մի ծանր գութանում լծուած արիւն բարինք մտնելով, շտապում են դէպի մի այլ ծախ: Այստեղ մի մըջին միսի բերնից սրբը խլել է ուղում, այնտեղ մըջիւնների բանակը իրանց թշնամի բոռի դէմ պատերազմ է մղում:

Ճիշդ այդպէս է, ընթերցող, գիւղական կեանքը կալցի ժամանակ: Զառամեալ ձերերից սկսած մինչև երեք չորս տարեկան երեխան կալերի մէջ գործում է: Մինը կամ է բշում, միւսը կալը շուռ տալիս, երկրորդը ձեռուած օրանը էրնում, չորրորդը թէճ անում: Սա մաղում է, նա ծանծը քարմաղում, ուրիշները կալաքաշում և հալում 1): Յանկարծ ամպերը թխպեցին, գիւղացին ամէն բան թողած շտապում է կալը միմիայն ժողովել և իրան այդչափ դառը քրտինքով ձեռք բերած մի քանի սօմառ հաց—հատիկները պահել պատուպարել իրան թշմանի աշխանային անձրեկից: Գաղարում է անձրեքը, մի քանի ժամ, մի երկու օր յետոյ չորանում է գետինը և նոր մէկանց փռուում են կալերը: Հակառակ հողմը վիչեց, գիւղացու մոտը մարեց: Յուսահատուած տղամարդը ձեռքից վաչը է ձգում իրան թին ու եղանը, իսկ կին արմատը ձեռքից մաղը: Երկայն թէճը շուռ տալ քամու ուղղութեամբը նոր մէկանց դարստակ դժար է, սովորութիւն չէ, մանաւանդ որ քամու փչումաձրերին և կարբիղներին հաւատ ընծայել կարելի չէ, ուտաի գիւղացին շտապում է սալը լծել, դաշար վաղել և այնտեղ մնացած օրանների խրձերը տուն բերել: Վա, վու, աղաղակում է

1) կալաքաշ և հալ ձեռուած կալը ժողովելու գործիքներ են:

մօր կուրծքին կպած ծծկեր երեկան և չէ թող տալիս որ մանկահասակ կենը արդէն խոտակած հաց—հատիկները չափէ, ջվալները մէջն ամէ, կամ մաքրած թէճի գլխին կանգնող և հաց—հատիկները անող անող եղինքին ու գոմէշներին ճիւղտէ, հեռացնէ: Մանկահասակ կնկայ կշտին, մօտակայ կալն մէջ, այդ մարդիկ, պառաւ կնանիք կան, ուստի կինը չէ կարող ճաշնով հեռացնել թէճն ուտող աներեն կենդանիներին: Նա, մանկահասակ կինը, շատերի հետ տակաւին հարսնութիւն է անում, նա զեռ չխօսքան է: Այս կալին, այն կալին օրանը արդէն ձեռնած վերջացած է, բլրակն այն ցորենը կամ դարին դարսած է և ահա ամէն տեղից թափվում են, հացհատիկն բլրակն շուրջը բոլորվում, կապալառուի սուբալները, իրանց հասանելի տատանողը չափելու, քահանան և ժամկոչը իրանց տարեհալը ¹⁾ ստանալու, անկուշտ բողբոջանը իրան հին հաշիւները մաքրելու, գիւղի գլխը, հովիւը, չաւուչը, իրանց մաս ու բաժինը ջվելու, աղքատն ու տնանկը, թէ գիւղականը և թէ օտարականը, իրան սղորմութիւնը առնելու, մուրացկանը վղից կախ արած տուրակը լեցնելու: Ամբողջ հացաբլուրը վերջացաւ, հաղիւ մի սօմառ, կէս սօմառ մի քանի կտտ բան մնաց ահագին թէճից: Նոր նոր թէճեր են պատրաստում, հացհատիկներն նորանոր բլրակներ կանգնվում այս ու այն կալն մէջ: Մէկ էլ տեսնում ես, չոխորտ չոխորտ քայլերով վրայ է հասնում գիւղի իւղբաշին և հարիւրն է ուզում: Ահա, ահա, շղթան վղի վրայ փառփռաւորով, ձեռքն մըտրակը ճօճելով, չաւուշն ետքնն ունենալով ծանր, աղաւալարի գալիս է և տանուտէրը «գիւղին պարաքը, գիւղի վրայ եկած տուղանքներն ու սուտեպնի խղտերժբաները, վաճը» թէճի ակրոջ յուշ է ամում օրինապահ տանուտէրը, և գաւառապետի կրկնողական խիտ հրամանադիրներին ստացած օրերն ու համարները թուում և չետոյ անցնում, գնում դէպի միւս կողմը, միւս թէճը: Հաղիւ տանուտէրը հեռացաւ,

¹⁾ Ամէն մի հօդի, ծծկեր երեկայիցը սկսեալ, քահանային ^{1/2} կտտ ցորեն են տալիս գիւղացիք: Նա է տարեհալը:

մօտեցաւ գիւղի ամբարտաքը «չափէ, շուտ չափէ ամբարտեցին ¹⁾ հացերը» և ինքն կտտն առաւ, թէճի գլխին չափեցաւ:

Արովհետեւ իմ վէպի տարին Կարդախի ցանքերը կարկտից մեծ հարուածներ էին կրել, ընթերցող, ուստի կալուցի ժամանակ սովորական եռանդն ու գործունէութիւնը չէր տեսնվում կալերում: Վերջիջիտ բազմատեսակ տուրքերի ժողովին էլ մեծամեծ նեղութիւններով և շատ դանդաղ առաջ էր գնում առհասարակ: Հաց—հատիկներն թէճեր կնքել, կենդանիներ գրտուել ծախել, մարդկանց բանտարկել, ձեռքը, բաշքը ու հացհոցի գրեթէ առօրեայ երկոյթներ էին, ընթերցող, այդ տարին Կարդախում: Ժողովրդի գրութիւնը շատ չուսահաստիան էր: Էլի լաւ էր որ գիւղի միւս սղորմուտէրները, քաղաքացի հին և նոր կապալառուներ, կառավարելներ, գիւղացուց տեղակ այս և այն դատարանին, այս և այն դործին համար երաշխաւորողներ, իրանց մեծամեծ և բազմատեսակ պահանջներով ու ծախսահոգ տակոններով այդ տարին առաջ չէին գալիս, այլ իբր թէ գիւղացիներին կարելիցելով շտապում էին իրանց մօրհակներ և գաշնքներն պայմանաժամանակը մեկերկու տարով ևս չետաձգել, չը մտանալով, ի հարկէ, սովորական տարաները և վրադիրները վրայ գալու:

ԻՊ.

Օրիորդ Նարգիս Երազը մասուկենց օղջ գերզաստանը

¹⁾ Իշխանութեան հրամանով գիւղերում հասարակաց ամբարանոցներ կան, որն օղտակարութեան մասին խօսելը աւելորդ է: Բայց, եթէ մի կողմ թողնենք մասնաւոր բացառութիւնները, այդ ամբարանոցներում ժողովում բարին իրան նպատակին չի ծառայել, այլ մասնաւոր անձինքներն կամայականութեան և անձնական շահերն է գոհում: Այդ է պատճառը, որ առանց դժուարութեան, սովորաբար, ոչ առանց բանութեան, չէ կարելի ժողովել գիւղերում հասարակաց ամբարանոցի պահեստները: Նոյն խի ամբարն «Թաղաւորական ամբար» են անուանում գիւղացիք, և ինչպէս մի արքունի տուրք վճարում հացը:

կատարեալ փրկեց: Քեօսիասի փլատակներն մեծից, աստուածային Հրաշքով, գտած ծրարով, Աւագը ոչ մեկն Սուլդացի Փիլոսենց պարտքը տուեց,—ասել է թէ նոցա փողով գնած երկու զոյգ եզները իրան վաստակ մնաց—ոչ մեմկայն գեղական տանտիրոջ մտերիմ բարեկամութիւնը գրաւեց, այլ և 100 մանէթ էլ կանխելի փող իրան համար յետ ձգեց: Այդ գումարը Մառուիկենց գերդատանի համար շատ հերիք էր թէ իրանց հարկերը անտարտանջ վճարելու, և թէ միւս պարտքերի մի մասը հատուցանելու: Ինչ որ վերաբերում էր գերդատանի ձմեռուայ պաշարին և առաջիկայ տարուայ սերմնացուին—այդ ամէնը Խողաբինի արտերի բերքովը կարող էր հոգալ Մառուիկենց Աւագը: Այսպէսով, եթէ կարգախում այդ տարուանը կային մի քանի բաղդաւոր տներ, նոցանից մէկն էլ, եթէ ոչ առաջինը, Մառուիկենց տունն էր: Որք գերդատանը բաղդաւորեցնող օրերը Նարգիզը ևս չէր կարող իրան բաղդից դժգոհ լինել, որովհետև նա էլ վերջապէս իրան սիրած ու պաշտած Նղիշին հարմնացուն էր դարձել և զիւրի տանտիրոջ նման աղա մարդն էլ խաչեղ բայր ունենալու պատուոյն արժանացել:

Մառուիկենց օջախի գլխով անցած այս բաղդաւոր փոփոխութիւնները ընթերցողը ինքն արդէն տեսաւ, բայց նա չտեսաւ և չգիտէ թէ Ղազիկենց Քեօն մը գումարեց վճարեց Նարգիզին 250 մանէթ գլխապէնը: Եթէ չեղում էս, ընթերցող, Նղիշ Ղազիկեանը առաջին նուազում Սուխարացի թուրքից, իրան հօր պահանջից սասցած 350 մանէթը,—որը չետոյ, իրան ազջկայ երազովը Աւագը Քեօսիասի փլատակներն տակից գտաւ—տանաւրիս մնացորդ 50 մանէթի և բոլոր մաքր գումարն տոկոսի համար մէկ ամիս ժամանակ տուեց տաճիկ պարտապանին: Հէնց որ Ղազիկենց Քեօն հանգամանքներից ու թախանձանքներից սակալուած վերջապէս համաձայնեցաւ 250 մանէթ գլխապէսով օրերը Նարգիզին իրան աղային ուզել, Նղիշը արախութիւնիցը, ինչպէս ասում էին նորա աղականներն, խենթացած, հօր ձեռքից բանալին խլեց, թղթերն պահարանը բաց արաւ և Մահմուտ Հասան-օղլու 400 մանէթանոց պարտամուրհակը

առնելով, թուա ձիւս վրայ և երկրորդ անգամ հալած դէպի Սուխարա: Հասնելով այնտեղ, Նղիշը հօր պարտապանի հետ հաշիւ տեսաւ 50 մանէթ մաքր-գումարի մնացորդը և 160 մանէթ, մէկուկէս տարուայ տոկոսը, ընդամէնը, 210 մանէթ ստացաւ, բայց տաճիկ պարտամուրհակը չվերագարձրեց, պատճառաբանելով թէ ճանապարհին կորցրել է: Պարտամուրհակի փոխարէն Ղազիկենց Նղիշը բուրս գումարի և տոկոսի ստացման մասին առաջարկեց իրան ստորագրութեամբ, բաթալլամայ, որը եթէ Հասան-օղլին կամենում էր, կարող էր չետոյ փոխարկել Նղիշի հօր ստորագրութեամբ մի նոր բաթալլամայի: Տաճիկը համաձայնեցաւ: Նղիշը Սուխարացում գիշերելով, հեռուէստ տուտարը վերադարձաւ Կարզախ: 210 մանէթի հետ ներկայացնելով հօրը Հասան-օղլու պարտամուրհակը, երեսասարքը Հասան-օղլու կողմից ներողութիւն խնդրեց հօրիցը, նորա համար իբր թէ տաճիկ պարտապանը առ ձեռն պատրաստի փող չունենալով չէր կարողացած իրան պարտքը ամբողջապէս վճարել առ այժմ, թէ նա, Հասան-օղլին եթէ սիրան աղիւղ բարեկամից՝ մի երկու շաբաթ առաջ նախազգուշացած լինէր, այժմ իրան բարեկամի մօտ այսպէս սեկեկա չէր դուրս գալ, թէ վերջապէս մնացեալ գումարը, անհատովը միասին, Հասան-օղլին կաշխատի մի ամսից չետոյ, եթէ ոչ աւելի շուտ, անպատճառ անձամբ անձին Կարզախ բերել: Պարտապանի պատճառաբանութիւններին մեկնգամայն իրաւունք տալով, Ղազիկենց Քեօն Նղիշին ձեռքից աւաւ Հասան-օղլու պարտամուրհակը, իրան անհասկանալի լեզուով եզած նախկին մակագրութիւնը, որ Նղիշի ասութեամբ իբր թէ միմեկն 210 մանէթի վճարման մասին էր, տեսաւ և մուրհակը պահեց: Այդ գումարին վրայ աւելացնելով նաև ուրելներիցը փոխ առած 40 մանէթը, Ղազիկենց Քեօն իրանց ախոռում մեծ գոմշի փոքի տակից ¹⁾ ձեռն առ ձեռն 250

¹⁾ Գլխապէնը գիւղացիներն միջից ջնջելու համար շատ փորձեր է եղած մեր հոգեւոր իշխանութեան կողմից, բայց միշտ անյաջող: Մատթոս կաթողիկոսը մի կոնդակով մինչև անգամ անէք է կարգա-

մանէթ չանձնեց Յառուկենց Գալոյնն: Այդ օրուայ Հէնց
Հեռեկալ օրն էր, ընթերցող, որ մենք պատահեցանք Յա-
ռուկենց տան մէջ եղած Նարգիզի Հարսնակունն և աչղ
Սիահառ շարրը — պարեն¹⁾:

ԻՒ.

Վարցը սովորականից շուտ վերջացաւ, սրովհետեւ
կարկտի պատճառով Վարդախի ցանքսերից մեծ մասը փչա-
ցած էր և ոչ քաղվում, ոչ էլ ձեծվում: Նղիշի և Նարգ-
զի պատկազրութեան օրերը մօտեցած լինելով, Ղաղիկինք
և Ծառուկենք Հարսանիքի պատրաստութիւններ էին տես-
նում: Սուղացի Փելոսնից կողմից, բարեբաղդաբար, ձայն
ու ձգտուն չը կար: Այդ Հանդամանքը ոմանք վերա-
դրում էին Փելոսնից խղճահարուկուն, և փռմանուկուն
իրանց առաջուան վարմունքից, ձեր Գալոյնն արած
ամառցի առաջաբերութիւններն, — որոնք Փելոսնից խոր
լուսթիւնը մեկնում էին մի այլ չար ցանկալութեամբ — Նարգզին
փախցնելուն, այլք թէ վեճակի տէր գործադատարին իրան
ձեռքում ունենալով սուղացի Փելոսը Նղիշի և Նարգզի պատ-
կուելուն արգելք կ'ընենար և վերջ 'ի վերջոյ իրան տղա-
չին Հախլու — նշանածը ինքը Հարս կ'տանէր: Բայց այդ բո-
լոր խոհրդածութիւնները Հերբում, ջրում էր գեղախան տա-
նուտէրը և իրան անուն ու վրէ շղթայովը կերպուր, թէ
իրան քանդածը քանդած, կապածը կապած է, և թէ սուղ-
ացի Փելոսը, թէգուզ թեւաւոր թույնն էլ գառնայ, էլի
չէ կարող օրիորդ Նարգզին փախցնել Վարդախից, մանաւանդ
երբ Փելոսը արդէն գեռէ որ օրիորդի խաչեղբայրը գլաւա-
աղան ինքն է: Ինչ որ վերաբերում է տէր գործադատարին,
ասում էր Հպարտութեամբ տանուտէրը, նորա սիրտը շահե-
լուց Հեշտ բան չ'կայ: Եթէ սուղացի Փելոսը գործադատա-
րին 5 մանէթ տուեց, ևս կուտամ 10, 15, 20: Փառք Աս-

ցել գեղացիներն վերայ, բայց գորանով էլ այդ վատ սովորութիւնը
չէ վերացել: Ի վերայ այդ ամենայնի հայրապետական անէճքից ազատ
մնալու համար, գեղացիք այժմ գլխաղիկը գոմէն փոքի տակոյն են
վճարում աղջկայ տերօջը:

տուճոյ, մեր գործադատարը և առհասարակ Հոգեւոր իշխա-
նաւորները, ոչ թո՛ւ ունին, ոչ թ՛փանք, ոչ ոյժ, ոչ էլ դօռ,
դուաթ¹⁾, մերոնց բուռը ինչ էլ որ դնես, «Աստուած խէրու-
բարագաթ տաչ» կ'սանն և յեա կ'հանգնեն: Այս ամէնը դի-
տենալով Հանդերձ, տանուտէր Մատոն, իրան չաւուշին,
գեղի գզիւնն, եղբաշուն խնա հրահանգներ էր տուել, օ-
րիորդ Նարգզի Հարսանիքի օրերումը ամենաջն արթնու-
թեամբ Հսկել Ծառուկենց և Ղաղիկենց տան և Սուղացի
ճանապարհներն վերայ:

ԻՅ.

Կերած, խմած, քեֆերը քօք արած, երգի, և աչղ
Սիահառ սաղի թըթուն շարերի սաղեցութեան տակ՝
Ծառուկենց Հարսնակունները կտուրի վերայ Քեօռ-օղ-
լու պարն էին թռչտում, պարզեկայ լուսնի տակ,
երբ Քեօռ-օղլու սարի կողքից մի խումբ գննուած ձիա-
ւորներ ջանկարձական գրոհ տուին պարողներն վերայ: Կնա-
նիք կտուրից լեղապատառ տուն թափուեցան, տղամարդիկ
սալլի ցիցերով և գերաններով գնմազրեցին ձիաւորներին:
Սկսեցաւ կատաղի կռիւր: Ահագին ճիւ ու կանչերից, հա-
րուածներին ողջ Վարդախը ոտքի կանգնեցաւ: Ճանուտէր
Մատոյնն անհնարին եղաւ արթնացնել: Նա սատարիկ հար-
բոտած Ղաղիկենց գոմի մի անկիւնում խորթում ու խուկում
էր: Գեղի եղբաշուն, գզիւնն ու չաւուշը, այն էլ առանց
զէնքի, ինչ կարող էին անել, մանաւանդ երբ գլաւա-
աղան իրանց գլխին կանգնած չէր և հրամաններ չէր որո-
տում: Մենչեւո կտուրի վրայ սկսուած կռիւը հետզհետէ
ահեղ կերպարանք էր ստանում, ընթերցող, և չորացած ու
տափկացած հողը կարմիր արեւնով ներկում, ձիաւորներից
երկու հոգի մերկ սուրերով Ծառուկենց տուն մտան և ա-
ռանց կին-արմատի լացութացի դուռն մ գոչումներին

1) Սախմուհը, ոյժ:

ուչք դարձնելու, օրհորդ Նարգզին գարու ամբարի մեջից
Հանեցին, քաշուքաշ մինչև դրսի գուռը տարան: Իրան ա-
ռաջ կանգնած չորս ձիաւորներից մինը դրեց օրհորդին ձիու
գաւաին առաւ և ուղառաղէն ընկերների պահպանութեան
տակ Սուլդայի ճանապարհը բռնեց:

— Տարան, Հարսին տարան, մե լանկարծական ճաչն
փրթաւ Ծառուկենց տան միջից, գելդի կտուրներեց, և ա-
մէն կազմեց: Այդ ահէղ ճաչնին մի զել ու սուլուլիկ սուլոյց
չաջորդեց Քեռ-օղու սարի կշտից: Ծառուկենց կտուրի
կուրը վերջացաւ: Գեռ մինչև այդ ժամանակ գելդում մը-
նացած ձիաւորները, առանց այդ և ահէակ նաչելու, աթար-
ները բուրգերը շքելով, գերանները և չարդերը զէջերը վրա-
չեց Թուլտաւելով, շտապում էին Սուլդայի ճանապարհի վե-
րայ ընկնել: Վհատեցուցիչ լուութիւնը տիրեց Կարգախում:

— Եղիշո, ուր է Եղիշո, մարդկանց իրարանցումի ժամա-
նակ անդադար Հարցնում էր սորան, նորան, Եղիշն պառաւ
մայրը:

— Իւղբաշի, չաւուշ, գղիւր, ծօ, ուր էք կորել, դուռ
դրկից էշի նման կտուրներում Քնչ շարուած մնում էք, Կա-
ղիկենց կտուրում ստքի վերայ գլտորտելով, աղաղակում էր
տանուտէր Մատն, ծօ Խաւէտ ¹⁾ մէկ ձիաւոր Հանեցէք,
Հը, շուտ, գրազրիս իմաց արէք թող գայ շուտով նաչալ-
նիկին ռաբօրթ գրէ, Հը, էշի նման բերանները բացարած
էլի կանգնած են, ծօ ինչի էք կանգնել, գլալինին ²⁾
խօսքը չէք ուղում լսել մեթէ, Հո՞, ծօ ձի տալու օղեալ ³⁾
մումն է:

ԻՅ.

Օրհորդ Նարգզին փախցնողները Բեղաշէն աւերակի քաչ-
քաչուած եկեղեցույ կշտին կանգ առան՝ շունչ քաշելու,

¹⁾ Կարգախի մտ մի գելդ:
²⁾ Գլալա-տանուտէր:
³⁾ Հերթ—Очередь.

ձիերին Հանդոտացնելու: Ձիաւորները մի առանձին Հար-
տու թեամբ մէղմէկու պատմում էին իրանց գործած քա-
ջութիւնները Կարգախում, ոմանք էլ գանդատում էին մար-
միրների աչս և այն մասի վերայ ստացած Հարուածների և
վէրքերի սատակ նեղացնելուցը: Կաչին և աչիպիսներ, ու-
րանք այլ ևս ձի նստել չէին կարողանում: Ձիաւորները ըն-
դամէնը 24 հոգի էին: Սուլդայի Փիլոսենց Կարգեվանը,
առանց խտաղներին ուչք գարձնելու, Նարգզին դատելով
էր զբաղած: Չնայելով երեսասարդի փաշիպայանք ու շոյ-
շոյանքներին ևսիուհըայի մէջ կուճ եկած օրհորդը բերա-
նը չէր բաց անում մի որեկ պատասխան տալու:

ԲՆՊՊՊ..... աւերակ եկեղեցույ մեջից չանկարծ Հրացա-
նի մի գնդակ Վարդեվանի գլխի մագերը խանձոտելով, ան-
ցաւ նորա ձիուն դեպու: Ձին խոխոն գետին տապալուց:
Օրհորդը ճչաց և ուշաթափ վաչը ընկաւ նստած տեղեցը:
Երկրորդ գնդակը գեռ Հրացանի բերանից դուրս չէր թուել,
երբ աւերակ եկեղեցույ մէջ Եղիշը սուրի երկու Հարուած
ստացաւ, իրան վերայ թափաղներեցը: Վէրքերը թէև մա-
հացու չէին, բայց Եղիշը այլևս անկարող էր ստքի կանգնել:
Նարգզիւր թէպէտ Վարդեվանի գաւախումն է Հեծցրած կըր-
կին, բայց ձիաւորներից երկուսը կողքերեց բռնած ունէին
ուշաթափ զսՀին:

ԻԿ.

Այս անցքից մե շարաթ չետոյ՝ Սուլդայի եկեղեցում
գելդի քահանան պառիկեց օրհորդ Նարգզին Փիլոսենց Կար-
գեվանի հետ,—իսկ Ղաղիկենց Եղիշը վեց ամսուայ ծանր
հեւանդութիւնեց չետոյ վերջապէս անկողնեց վեր կացաւ:
Նորա խարդախութիւնը, Սուխարացի Մահմադ Հասան-օղ-
լու պարտամուրհակի վերաբերութեամբ, արդէն չաչտնուած
էր և շատերի հետ Ղաղիկենց Գալսն էլ առուամօթում խեղ-
դուած աչքից ու սրտից բոլորովին ձգել էր Եղիշ սրդուոյն:
Վկաների ցուցմունքով, գելդական դատաւորների առաջ, ա-

պացուցանելով որ Սուլդացի Փելոսենց արուած 250 մանէթը
ինքը փոխարինարար է տուել տանուաէր Մատօն, անդադար
ստիպում էր Յառուկենց Գալօին ու Աւագին շուտ վճա-
րել իրան այդ գումարը, կամ գոնեա մի տարի ժամանա-
կով առանց ստիտի, մուրհակ տալ. այս թէ ոչ, ծածուկ
միշտ սպառնում էր Գալօին ու Աւագին գելդական տանու-
աէրը, Քեօիվասի գործը ռարօրթով նաչալնիկին իմաց կա-
նեմ և ձեզ տնով տեղով սիրելական անել կ'ուտամ:

Ի՞նչ,

—Տեսնում ես, սրբի, մի օր ասում էր Գալօն Աւագին,
տեսնում ես թէ քո մեղատեղի կուրերն ու մաքերն մեզ
ինչ վիճակի Հասցրին:

—Գուն էլ տեսնում ես, Հանր, պատասխանեց Աւագը,
թէ արագի բերած նշանն ու թոռանդ տեսած երազը մեզ
մնց չիմարացրին:

Ղինն է 20 կողէկ.

Перепечатана изъ газеты „Ардаганъ“ № 35, 36, 37 38, 39.

Типографія П. Мартиросіанца. Орбеліан. ул., 5

4910

2013

